

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти на тему

Зовнішня політика Німеччини (1933-1939 р.р.)

Виконала: студентка IV курсу, ІА-41 групи

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Мартинишина Ольга Святославівна

Науковий керівник:

кандидат історичних наук,

доцент **Бурачок Лілія Василівна**

Рецензент

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Встановлення нацистської диктатури у Німеччині 1933р.	11
Розділ 2. Утворення блоку фашистських держав, їх експансіоністська політика.....	31
Розділ 3. Загострення міжнародних відносин 1938-1939 рр та підготовка до війни	46
Висновки.....	59
Список використаних джерел	62

ВСТУП

Актуальність роботи. Проблематика зовнішньої політики Німеччини у 1933-1939 рр. залишається однією з ключових у дослідженні міжнародних відносин ХХ століття, оскільки саме в цей період відбулося системне руйнування повоєнного порядку, сформованого після Першої світової війни. Прихід до влади Адольфа Гітлера розпочав новий етап розвитку німецької держави, у межах якого зовнішня політика стала не лише інструментом дипломатії, а й засобом реалізації ідеологічної програми націонал-соціалізму. Саме у 1933-1939 рр. були закладені безпосередні передумови Другої світової війни, що зумовлювали постійну наукову та суспільну увагу до цього періоду. У межах дослідження аналізуються ідеологічні засади зовнішньополітичного курсу націонал-соціалістичного керівництва, що визначали характер і спрямованість дипломатичної діяльності Третього рейху. Досліджуються практичні дії реалізації цього курсу, зокрема дипломатичні кроки німецького уряду, перегляд і порушення положень Версальського договору, а також укладання ключових міжнародних угод. У цьому контексті розглядаються Мюнхенська угода 1938 р., як приклад політики «умиротворення» та Пакт Молотова-Ріббентропа 1939р., який став важливим елементом перерозподілу сфер впливу в Європі. Також аналізується процес формування політичних союзів і військово-політичних блоків, що суттєво вплинув на загострення міжнародної ситуації та підготовки до збройного конфлікту.

Зовнішня політика Німеччини цього періоду демонструє, як поєднання ідеології, пропаганди та поступового дипломатичного тиску, що може призвести до руйнування цілої системи міжнародної безпеки. Формально європейський порядок спирався на механізми колективної відповідальності, зокрема на діяльність Ліги Націй, однак на практиці виявився нездатним протистояти послідовним порушенням міжнародних

домовленостей та ігнорування обмежень, накладених Версальським договором та територіальними претензіями. Окремого розгляду потребує позиція провідних європейських держав, насамперед Великої Британії та Франції. Аналіз цього досвіду дозволяє глибше зрозуміти складність вибору між дипломатичними поступками та необхідністю своєчасного стримування агресії. Не менш важливою є і східноєвропейська складова проблеми. Підписання Пакта Молотова-Ріббентропа між Німеччиною та СРСР у 1939 р. фактично змінило геополітичну карту держав й безпосередньо вплинуло на долю народів Центрально-Східної Європи. Для української історичної науки ця тема має особливе значення, тому що рішення, ухвалені в рамках німецької зовнішньої політики напередодні війни, стали частиною ширшого процесу перерозподілу територій і сфер впливу. Також необхідність осмислення причин, через які міжнародна спільнота не змогла запобігти новій світовій війні. Дослідження зовнішньополітичних кроків Німеччини у 1933-1939 рр. дає змогу простежити, як поступове загострення ситуації - від дипломатичних методів до відкритої агресії - може відбуватися в умовах формального збереження миру. Це особливо важливо в сучасному світі, де питання міжнародної безпеки набувають особливої гостроти.

Об'єктом дослідження є зовнішньополітична діяльність нацистської Німеччини у 1933-1939 рр., що здійснювалось в умовах поступового руйнування Версальсько - Вашингтонської системи міжнародних відносин та загострення політичної ситуації в Європі міжвоєнного періоду.

Предметом роботи є основні напрями, принципи, методи та конкретні форми реалізації зовнішньої політики Німеччини у 1933-1939 рр., а також її вплив на зміну європейської системи міжнародних відносин напередодні Другої світової війни.

Метою дипломної роботи є комплексне та всебічне дослідження процесу формування та реалізації зовнішньополітичної стратегії нацистської Німеччини у 1933-1939 роках. Робота спрямована на глибоке вивчення взаємозв'язку між утвердженням тоталітарної диктатури та формуванням агресивних ідеологічних засадах держави, а також на аналіз дипломатичних, економічних і військових чинників за допомогою яких Третій рейх здійснив послідовне розгортання зовнішньої експансії.

Виходячи із поставленої мети визначено наступні завдання :

- проаналізувати процес встановлення нацистської диктатури в Німеччині та її вплив на радикалізацію зовнішньополітичного курсу країни;
- охарактеризувати основні етапи реалізації експансіоністської політики Німеччини у 1933–1939 рр., зокрема ремілітаризацію Рейнської області, аншлюс Австрії та територіальні претензії до сусідніх держав;
- висвітлити міжнародну реакцію провідних європейських держав на зовнішньополітичні дії Німеччини, зокрема політику умиротворення та її наслідки, пов'язані з укладенням Мюнхенської угоди;

Хронологічні рамки дипломної роботи охоплюють період 1933-1939рр., Нижня межа дослідження - 30 січні 1933р. (прихід НСДАП до влади), аналітична частина охоплює період системної кризи Веймарської республіки з 1929 року. Це необхідно для з'ясування причин радикалізації німецького суспільства, що стали фундаментом для приходу Гітлера до влади та формування його зовнішньополітичного курсу. Верхня межа 1 вересня 1939р - напад Німеччини на Польщу.

Територіальні межі охоплюють території Німеччини, в межах її офіційних кордонів станом на 1933р, а також території які були приєднанні внаслідок нацистської експансії до вересня 1939р. (приєднання Саару, Аншлюс Австрії, окупація Судетської області та чеських земель). А також території Центрально-Східної Європи, які стали головним плацдармом для реалізації німецьких геополітичних інтересів та центри прийняття рішень провідних світових держав (Великої Британії, Франції, СРСР, Італії), що безпосередньо взаємодіяли з німецькою дипломатією в межах Версальсько-Вашингтонської системи.

Стан наукової роботи джерельну базу даної теми складають роботи вітчизняних і зарубіжних дослідників, які присвячені зовнішній політиці нацистської Німеччини, міжнародним відносинам міжвоєнного періоду та передумовам Другої світової війни. У науковій літературі основна увага приділяється причинам формування агресивного зовнішньополітичного курсу Третього рейху, етапам його реалізації, реакції провідних європейських держав на дії Німеччини, а також ролі дипломатичних угод і міжнародних криз у процесі підготовки до Другої світової війни. Джерельна база теми є достатньо обширною, що дозволяє комплексно проаналізувати міжнародно-політичні процеси 1930-х років. Важливе місце серед джерел займають офіційні міжнародні договори, урядові документи, політичні декларації та програмні документи нацистського керівництва. Насамперед це Версальський договір 1919р., який визначив післявоєнний устрій Європи, Мюнхенська угода 1938р., англо-німецька морська угода 1935р., Договір про дружбу та кордонів між СРСР та Німеччиною 1939р. разом із таємним додатковим протоколом, а також законодавчі документи аншлюсу Австрії. Ці договори дозволяють простежити процес руйнування Версальської системи міжнародних відносин та механізми реалізації експансіоністської політики Третього рейху. Вагоме значення мають також програмні документи НСДАП,

зокрема «25 пунктів» партійної програми, які відображають ідеологічні засади нацизму. Серед джерел важливу роль відіграють промови та політичні виступи керівників держав міжвоєнної доби. Особливе значення мають матеріали британського парламенту, виступи політичних діячів Великої Британії та Франції, які дають можливість дослідити офіційні позиції європейських урядів щодо німецької експансії та політики «умиротворення». Такі документи дозволяють безпосередньо реконструювати політичну атмосферу 1930-х років та простежити зміну міжнародної ситуації напередодні війни.

До фундаментальних праць належать дослідження зарубіжних істориків, Р. Дж. Еванса «*The Third Reich in Power, 1933–1939*» та І. Кершоу «*Hitler's Foreign Policy, 1933–1939: The Road to World War II.*», у яких розглядається становлення та реалізація зовнішньополітичного курсу Третього рейху [21;22]. Серед сучасних історичних праць окреме місце посідає монографія «Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним» Т. Снайдера, що аналізує взаємодію нацистського та радянського режимів у контексті поділу сфер впливу в Європі [19]. Важливу частину історіографії становлять праці українських дослідників, у яких розглядаються окремі аспекти міжнародної політики 1930-х років. Значний інтерес становлять дослідження Т. Павлючик, І. Ілюшина, В. Павленка, Я. Кудрявської, О. Овчаренка, С. Головка та інших авторів. У цих роботах висвітлюються питання Рейнської кризи 1936 р., Мюнхенської угоди, чехословацької проблеми, політики СРСР щодо європейських конфліктів, а також формування осі Берлін-Рим-Токіо [10;11;13;14;15;16;18;24]. Ці праці дають змогу розглянути зовнішню політику Німеччини. Окрему групу становлять енциклопедичні видання, підручники та навчальні посібники з історії міжнародних відносин. Вони містять узагальнену інформацію про дипломатичні процеси міжвоєнного періоду. Зокрема, праця В. Батюка та І. Григорука «Історія міжнародних

відносин» є важливою для розуміння загальних тенденцій розвитку європейської дипломатії, формування системи колективної безпеки, політики провідних держав та причин її поступового руйнування в 1930-х рр. [25]. Вагоме значення має праця Ж. Б. Дюрозеля «Історія дипломатії від 1919 року до наших днів», у якій простежується слабкість Ліги Націй та політика поступок агресорам які сприяли посиленню позицій нацистської Німеччини на міжнародній арені [26]. Для дослідження завершального етапу зовнішньополітичної експансії Третього рейху важливими є матеріали «Енциклопедії історії України». Зокрема, стаття В. С. Коваля «Німецько-польська війна 1939» дає змогу коротко й узагальнено охарактеризувати напад Німеччини на Польщу як безпосередній початок Другої світової війни та наслідок попередньої політики агресивного перегляду міжнародних кордонів [27]. У праці В.С. Коваля «Радянсько-німецький пакт 1939» висвітлено політичні передумови укладення договору між СРСР і Німеччиною, його зміст та вплив на подальший розвиток подій у Східній Європі [28]. Окреме значення має навчальний посібник «Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки», підготовлений колективом авторів за редакцією М. М. Швагуляка. Попри те, що основна увага в ньому зосереджена на подіях після 1945 р., видання є корисним для ширшого осмислення наслідків Другої світової війни, трансформації політичного устрою Західної Європи та історичного значення краху нацистської Німеччини [30].

Таким чином, джерельна база та стан дипломної роботи є достатньо обширним для комплексного дослідження зовнішньої політики Німеччини у 1933-1939 рр., поєднуючи аналіз фундаментальних зарубіжних праць, досліджень українських істориків, енциклопедичних матеріалів, підручників і навчальних посібників.

Методологічну основу дипломної роботи полягає в тому, що дослідження зовнішньої політики Німеччини у 1933-1939 рр. здійснюється

на засадах принципів історизму, об'єктивності та системності. Це передбачає розгляд подій і процесів у їх конкретно-історичних умовах, з урахуванням політичного, економічного та ідеологічного контексту міжвоєнної Європи. Робота написана з використанням історико-системного методу яка дозволяє розглянути зовнішню політику Німеччини не як набір випадкових акцій, а як цілісну систему, логічного методу, який дозволяє простежити причинно-наслідкові зв'язки між нацистською ідеологією та практичними кроками Німеччини на міжнародній арені та описових методів.

Наукова новизна дипломної роботи полягає у комплексному та узагальненому дослідженні зовнішньої політики Німеччини у 1933-1939 рр. на основі поєднанні різних історіографічних підходів та сучасного бачення міжнародних процесів міжвоєнного періоду. У роботі здійснено спробу системно проаналізувати передумови приходу нацистів до влади, зокрема вплив системної кризи Версальсько-Вашингтонської та Веймарської республіки на формування агресивного зовнішньополітичного вектора НСДРП. Здійснено комплексний аналіз механізмів руйнування міжнародного порядку, де Німеччина вперше розглядається як суб'єкт, що майстерно використовував політику «умиротворення» західних демократій для підготовки глобальної війни. У роботі також здійснено більш цілісний розгляд значення Мюнхенської угоди та Пакта Молотова-Ріббентропа у контексті геополітичних змін у Європі кінця 1930-х років.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її матеріалів для наукових досліджень як теоретична база для подальших розвідок у сфері дослідження тоталітарних режимів, механізмів пропаганди в зовнішній політиці. Також у просвітницькій діяльності при підготовці виступів, наукових статей чи аналітичних матеріалів, спрямованих на вивчення уроків історії. Отримані результати можуть бути

ще використані у навчальному процесі закладів вищої освіти під час викладання історичних дисциплін, при підготовці семінарських занять та розробці методичних матеріалів.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (38 позицій)

РОЗДІЛ 1 Встановлення нацистської диктатури в Німеччині 1933р

Становлення націонал-соціалістичної диктатури є одним з центральних напрямків дослідження у контексті політичної історії ХХ

століття. Це явище слугує класичним прикладом руйнації демократичних інститутів та їхньої поступової трансформації у тоталітарну модель управління. Після закінчення Першої світової війни, держави - переможці - США, Британська імперія, Французька республіка та Королівство Італія (неформально відомі як «Велика четвірка») - розпочали формування нової системи міжнародно-правових угод. Цей післявоєнний порядок регламентував статус країн, які зазнали воєнної поразки: Німецької, Австро-Угорської, Османської імперій та Болгарії. Звинувачення у розв'язанні світового конфлікту було покладено виключно на Німеччину, тому вона зіткнулась з надзвичайно жорсткими вимогами щодо репарацій на територіальних поступок. Проєкт Версальського мирного договору був офіційно пред'явлений представникам німецької дипломатичної місії 7 травня 1919 року у Франції [1]. Його ключові статті юридично закріплювали за Німеччиною статус головного агресора, покладаючи на неї абсолютну відповідальність за ініціювання бойових дій та завдані країнам Антанти колосальні матеріальні збитки. Така нормативно-правова база стала легітимним інструментом для накладення на державу обтяжливих фінансових, політичних та макроекономічних зобов'язань. Усвідомлюючи геополітичну безвихідь, 23 червня 1919 року німецькі Установчі збори були змушені ратифікувати умови запропонованого пакту без права на внесення будь-яких поправок чи застережень.

Підписання Версальського мирного договору 28 червня 1919 року проходило у Дзеркальній залі Версальського палацу - історичній локації, де свого часу коронували Вільгельма I та проголосили створення Німецької імперії, що мало виражений символічний підтекст. Одним із центральних пунктів договору стала так звана «стаття про вину у війні» [1], яка офіційно покладала на Німеччину повну відповідальність за розв'язання Першої світової війни. Це положення мало не лише мало

символічний характер, а й стало підставою для запровадження широкого комплексу політичних, економічних і військових обмежень щодо країни. Територіальні умови договору передбачали серйозні втрати для Німеччини. Зокрема, вона була зобов'язана повернути Ельзас і Лотарингію Франції, а Рейнська область тимчасово переходила під управління держав Антанти. Саарський басейн передавався під управління Ліга Націй. Частина німецьких територій відійшла до сусідніх держав - Бельгія, Польща, Данія та Чехословаччина. Крім того, Німеччина втратила важливі порти, зокрема Данциг (Гданськ) і Мемель (Клайпеду), а також усі свої колонії. Унаслідок цього країна значно скоротила територію і втратила значну частину населення, що стало одним із найглибших ударів для її політичного і економічного потенціалу в післявоєнній Європі. Військові положення договору передбачали фактичну демілітаризацію держави, що супроводжувалося низкою суворих обмежень. Зокрема, було ліквідовано Генеральний штаб, запроваджено скасування загальної військової повинності, а чисельність збройних сил обмежено до 100 тисяч осіб [1].

Водночас відбулося значне скорочення військово-морського флоту: підводні човни, авіація та дирижаблі були повністю заборонені. Значна частина військових кораблів була або вилучена союзниками, або підлягала знищенню. Економічні аспекти договору були не менш обтяжливими. Німеччина втрачала свої закордонні активи, які підлягали конфіскації, і зобов'язувалася здійснювати великий обсяг натуральних поставок - вугілля й промислової продукції - на користь держав-переможниць. Особливе значення мало питання репарацій: спеціально утворена комісія визначила їх загальний обсяг у розмірі 132 мільярдів золотих марок, які мали виплачуватися протягом кількох десятиліть [38]. Саме цей аспект став однією з центральних проблем зовнішньої політики Веймарської республіки, суттєво обтяжуючи її внутрішньополітичну стабільність.

У соціальній структурі Німеччини, починаючи ще з імперських часів, ключову роль відігравали військові та державний апарат. Саме ці групи визначали цінності, які впливали на формування суспільних уявлень про те, що вважалося нормою. На чільне місце ставились порядок, дисципліна, беззаперечне підпорядкування й точне виконання наказів. Ідеал громадянина ототожнювався з образом дисциплінованого солдата, повністю відданого державі. Соціум вибудовувався за ієрархічним принципом, подібним до військових структур, де команди зверху сприймалися як абсолютні й непорушні [21, ст. 20]. Ці цінності поділяла також і державна бюрократія, для якої служіння державі, чітке дотримання наказів і професійна відповідальність були головними орієнтирами. Вкорінені у свідомості суспільства пріоритети, такі як порядок, обов'язок і покора, частково пояснюють, чому значна частина німецького населення в часи Веймарської республіки не проявила активного спротиву настанню нацистського режиму. На думку історика Норберта Фрая, це підкорення владі було великою мірою обумовлене розчаруванням у демократії, байдужістю до свободи політичного вибору та готовністю пристати на авторитарний лад.

На початку світової економічної кризи стабільність Німеччини почала стрімко руйнуватися. Уже наприкінці 1920-х років стали помітними перші ознаки економічного спаду. Якщо в середині 1929 року промисловість ще демонструвала певне зростання, то незабаром виробництво почало невпинно скорочуватися, що свідчило про початок глибокої кризи. Значно впали обсяги видобутку вугілля, виплавки чавуну та сталі, причому найбільших втрат зазнала металургійна галузь. Однією з характерних рис того періоду стало різке зниження рівня завантаження виробничих потужностей. На початку 1930 року вони використовувалися понад 50%, але до кінця року цей показник суттєво знизився, а на початку 1931 року ще більше впав. Фактично велика частина промислового

потенціалу Німеччини залишалася нерозвантаженою, що підкреслювало масштаб економічного спаду. Особливо болучим ударом став відтік американського капіталу, який почався в найбільш критичний момент. У той час, коли економіка вже перебувала у стані глибокої рецесії і гостро потребувала фінансової підтримки, німецькі банки й підприємства змушені були вдаватися до короткострокових позик, аби втриматися на плаву.

Однак така стратегія лише посилювала нестабільність: залежність від швидких кредитів підривала довіру інвесторів, змушуючи як іноземних, так і місцевих власників капіталу масово виводити свої ресурси з країни. Без належного фінансового підґрунтя підприємства мусили значно скоротити обсяги виробництва. Промисловість, яка ще нещодавно перебувала у стані застою, почала переживати різкий занепад [21, ст. 30]. За короткий проміжок часу обсяг виробництва у промисловості зменшився майже вдвічі порівняно з докризовим рівнем. За масштабами економічного спаду Німеччина стала однією з найбільш постраждалих країн у Європі, поступаючись хіба що Австрії та Польщі, тоді як Велика Британія постраждала значно менше. Водночас ситуація у фінансовому секторі різко погіршилася. Спершу хвиля банкрутств захопила невеликі банки у 1929-1930 роках. Згодом слідом за крахом великих австрійських банків у 1931 році серйозні проблеми виникли й у провідних фінансових установ Німеччини. Це ще сильніше підірвало довіру до банківської системи країни і прискорило процес занепаду економіки.

Спроба стабілізувати ситуацію шляхом створення митного союзу між Німеччиною та Австрією завершилася провалом через сильний міжнародний опір. Багато країн сприйняли цей крок як приховану спробу політичного об'єднання, що суперечило положенням Версальського договору. У результаті Німеччина була змушена самотужки долати економічну кризу, покладаючись виключно на власні ресурси. Погіршення

купівельної спроможності населення ще більше звужувало внутрішні ринки, особливо для дрібних виробництв. За кілька років обсяги ремісничої продукції скоротилися майже вдвічі, найбільше постраждали будівельна галузь, металообробка, деревообробка, а також виробництво одягу і взуття. Особливо важкими були наслідки припинення будівництва, через яке залишилася без роботи велика частина зайнятих у цьому секторі. Поглиблення економічної кризи мало й міжнародний вимір - Велика депресія вдарила по підприємствах, орієнтованих на експорт. Це негативно позначилося на виробниках точної техніки, оптики та спеціалізованих інструментів. Найбільш трагічною стороною кризи стало стрімке зростання рівня безробіття.

Вже наприкінці 1929 року мільйони людей залишилися без роботи, а у 1930 році показник ще більше погіршився. За сухими цифрами статистики приховувалися масштабні соціальні потрясіння: масове зубожіння, втрачена надія, розбиті життєві плани цілих поколінь. Криза породила не лише економічні труднощі, але й серйозні соціально-політичні наслідки. Безробіття несло за собою далекосяжні проблеми. Позбавлена роботи людина втрачала джерело доходу, зв'язок із суспільством і можливість активно брати участь у громадському житті. На відміну від тих, хто працював і міг захищати свої права через профспілки чи страйки, безробітні опинялися в соціальній ізоляції, залежачи від подачок і допомоги. Відсутність стабільності та відчуття належності до суспільної структури призводили до емоційного виснаження, втрати сенсу життя і загальної зневіри. У таких умовах активізувалися крайні праві сили, які спекулювали на націоналістичних настроях і пропагували расистські та антисемітські погляди. Радикальні угруповання поширювали ідею "зради" інтересів країни зсередини, приписуючи провину за поразку в Першій світовій війні окремим групам суспільства, особливо єврейському населенню. Вони відкрито виступали проти демократії,

заперечували права особистості й відкидали як соціалістичну, так і ліберально-капіталістичну моделі розвитку. Їхня кінцева мета полягала в формуванні "очищеної" національної спільноти з виключенням усіх, хто не відповідав їхнім уявленням про ідеального представника німецької нації. У вересні 1919 року в Мюнхені А. Гітлер уперше взяв участь у засіданні Німецької робітничої партії - політичного утворення, що прагнуло відірвати робітничий клас від марксистських ідей. Невдовзі після цього він приєднався до партії і швидко здобув провідні позиції, ставши одним із рушіїв її розвитку.

У 1920 році партію перейменували на Націонал-соціалістичну німецьку робітничу партію, заклавши основи ідеології, яка отримала назву націонал-соціалізм. Вона базувалася на поєднанні радикального націоналізму, расизму та антисемітизму. Того ж року було прийнято програму з 25 пунктів, яка визначила ключові напрями її діяльності. Ця програма значною мірою спиралася на ідеї австро-німецького націоналізму, зокрема концепції Рудольфа Юнга. Її адаптація до німецьких реалій відбулася завдяки зусиллям А. Гітлера, А. Дрекслера, Г. Федера і Д. Еккарта. На відміну від австрійських попередників, німецькі націонал-соціалісти не позиціонували себе прихильниками ліберальної демократії. Хоча вони формально не заперечували існування представницьких інститутів, таких як парламент, їхня риторика зводилася до обмеження політичних прав виключно для "етнічних німців". Це фактично перетворювало концепцію загального виборчого права на механізм виключення значної частини населення. Програма включала такі пункти, як скасування умов Версальського договору, об'єднання всіх етнічних німців у межах однієї держави, створення сильної централізованої влади та територіальну експансію. Зокрема, один із пунктів проголошував: "Ми вимагаємо об'єднання всіх німців на основі права народів на самовизначення у Велику Німеччину. Ми вимагаємо рівноправності для

німецького народу нарівні з іншими націями та скасування положень Версальського і Сен-Жерменського мирних договорів" [4]. У процесі політичної боротьби 1920-х років А. Гітлер неодноразово коригував деякі положення програми з огляду на соціально-економічну ситуацію. Наприклад, через аграрну кризу він був змушений уточнити пункт 17, який стосувався земельної реформи. Хоча формулювання передбачало можливість вилучення земель в інтересах суспільства і скасування податків на землю, Гітлер наголошував, що ці заходи застосовуватимуться лише у разі "зловживань" або неефективного використання земель. Ці заяви супроводжувалися посиленням антисемітської риторики, спрямованої насамперед проти єврейських землевласників. Упродовж 1920-х років у середовищі націонал-соціалістів неодноразово впливали ідеї перегляду чи розширення партійної програми з метою її вдосконалення і забезпечення більшої ідеологічної цілісності. Серед таких ініціатив був проєкт Г. Федера 1923 року, який передбачав розширення програми до 39 пунктів із додаванням нових концепцій. Незважаючи на це, А. Гітлер рішуче відкинув будь-які спроби змінити чи доповнити основоположний документ. Після 1925 року він фактично заборонив дискусії щодо перегляду програми, заявивши про її "незмінність". Таким чином, лідер прагнув одночасно зміцнити ідеологічну основу партії та утвердити свою особисту монополію на визначення її політичного курсу.

Під керівництвом Гітлера партія поступово зміцнювала свої позиції, здобуваючи підтримку серед представників військових кіл, великого бізнесу та частини суспільства. Вона також поглинала інші праворадикальні організації, консолідуючи націоналістичний табір. У 1921 році було створено парамілітарне формування - Штурмові загони, яке використовувалося для силового тиску на політичних опонентів і зміцнення впливу партії на вулиці. У 1923 році економічна та політична криза в Німеччині різко загострилася. Через неспроможність країни

виконувати репараційні зобов'язання держави-переможниці здійснили військовий тиск: франко-бельгійські війська окупували Рурську область. Це викликало хвилю обурення серед населення Веймарської республіки та сприяло радикалізації політичного життя. На цьому тлі Націонал-соціалістична німецька робітничка партія на чолі з А. Гітлером активізувала спроби захоплення влади. Вона вступила у тимчасовий союз із правими консервативними силами Баварії, які також виступали проти центрального уряду. Кульмінацією цих подій став так званий «пивний путч», що розпочався ввечері 8 листопада 1923 року в Мюнхені. У приміщенні пивного залу «Бюргербройкеллер», де проходило зібрання за участю баварської політичної та економічної еліти, загони СА оточили будівлю. Увійшовши до зали, Гітлер силою перервав виступ і оголосив про початок «національної революції», заявивши про усунення чинної влади.

Натхнений подіями Похід на Рим, Гітлер планував організувати марш на Берлін з метою повалення уряду. Його підтримали окремі впливові особи, зокрема Е. Людендорф, а також представники баварської влади й військового командування. У ході цих подій було навіть проголошено розподіл майбутніх владних посад, що свідчило про серйозність намірів путчистів. Однак уже тієї ж ночі баварське керівництво відмовилося від своїх заяв, зроблених під тиском, і виступило проти заколотників. Наступного дня, 9 листопада, колона нацистів вирушила до центру Мюнхена, проте була зупинена поліцією. Сутичка завершилася перестрілкою, внаслідок якої загинули як учасники путчу, так і правоохоронці. Після цього заколот було швидко придушено. А. Гітлер, Е. Людендорф та інші учасники були заарештовані. Згодом суд виніс відносно м'які вироки: Гітлер отримав п'ять років ув'язнення, однак фактично відбув лише близько дев'яти місяців. Саме в цей період він розпочав роботу над своєю програмною книгою «Моя боротьба». У книзі було викладено основні ідеологічні погляди А. Гітлера та його уявлення

про власну історичну роль. Він розглядав себе як лідера, покликаного очолити німецький народ у боротьбі за домінування, яку інтерпретував як міжрасове протистояння за ресурси та території. Важливим елементом цієї концепції була ідея створення «расово чистої» держави та розширення її меж шляхом здобуття так званого Lebensraum (життєвого простору)[22].

Центральне місце у його світогляді займала також відверто антисемітська позиція: євреї розглядалися як головний ворог німецької нації, що, на його думку, підлягав усуненню з суспільного життя. Видання цієї праці відбулося після звільнення Гітлера з ув'язнення і стало важливим інструментом поширення його ідей та політичної програми. Після звільнення він змінив тактику боротьби за владу, зробивши ставку не на насильницький переворот, а на легальні політичні методи. Відтепер ключовим принципом функціонування партії стала не стільки її програмна база, скільки беззастережна відданість її лідерові - «фюреру». Саме культ особи Гітлера став визначальною рисою внутрішньої організації НСДАП. Партія активно готувалася до участі у виборчому процесі, створюючи розгалужену мережу осередків по всій Німеччині. Її структура мала чітко виражений ієрархічний характер: керівники призначалися зверху, а не обиралися рядовими членами. На регіональному рівні ключову роль відігравали гауляйтери, які безпосередньо підпорядковувалися Гітлеру. Попри активну організаційну роботу, на виборах до рейхстагу 1928 року партія отримала незначну підтримку, здобувши лише невелику частку голосів і обмежену кількість місць у парламенті.

Нацистський режим приділяв особливу увагу пропаганді, розглядаючи її як ключовий інструмент впливу на масову свідомість. Використовуючи засоби масової інформації, плакати, символіку, а також організацію масових заходів, демонстрацій та мітингів, націонал-соціалістична партія прагнула залучити підтримку різних соціальних груп. Одночасно створювалися спеціалізовані структури, орієнтовані на молодь,

жінок та представників окремих професій, що сприяло розширенню соціальної бази прихильників. Зокрема, партія набула помітної популярності серед молодіжних та студентських кіл. Важливою передумовою для зростання впливу НСДАП стала економічна криза, спричинена Великою депресією. Масове безробіття, зубожіння значної частини населення та посилення соціальної нестабільності сприяли радикалізації суспільних настроїв. У таких умовах чимало громадян схилилися до підтримки екстремістських політичних сил, які пропонували швидкі та радикальні шляхи розв'язання загальних негараздів. Наслідки цих процесів чітко відобразилися на виборах 1930 року: нацисти значно збільшили свою електоральну базу та стали однією з провідних політичних партій у Рейхстазі. У цей період виразно проявилось ослаблення демократичних інститутів. Президент Пауль фон Гінденбург разом із консервативними колами намагався обмежити роль парламенту, дедалі частіше застосовуючи механізм надзвичайних декретів для управління державою. Зростаюча політична напруга супроводжувалася хвилею насильства. Особливо відзначалися «Штурмові загони» (СА), чисельне зростання було стрімким. Регулярні силові сутички між представниками протилежних політичних таборів додатково дестабілізували ситуацію в країні, впроваджуючи хаос і підриваючи громадський порядок. На цьому тлі дедалі більша частина населення почала сприймати риторику А. Гітлера щодо необхідності сильної центральної влади як більш привабливу альтернативу слабкості парламентської системи. На виборах 1932 року НСДАП досягла піку популярності, ставши найбільшою парламентською партією [32]. Однак політична ситуація залишалася вкрай нестійкою. Попри здобуте лідерство в Рейхстазі, Гітлер відмовлявся увійти до будь-якої коаліції, якщо йому не гарантують посаду канцлера. Тим часом Гінденбург вагався задовольнити ці вимоги. Після повторних виборів у жовтні 1932 року популярність партії дещо знизилася, що породило ілюзію потенційної стабілізації

політичної ситуації. Однак хитромудрі інтриги консервативних еліт мали несподівані наслідки: 30 січня 1933 року А. Гітлер був призначений рейхсканцлером [32]. Це рішення ухвалювалося під тиском оточення президента, яке помилково вважало можливим контролювати і використати його популярність для встановлення авторитарного управління. Проте в реальності цей крок став відправною точкою для руйнування демократичного ладу й встановлення нацистської диктатури.

Після призначення на посаду рейхсканцлера А. Гітлер розпочав швидку концентрацію влади, поступово підпорядковуючи державний апарат інтересам Націонал-соціалістичній німецькій робітничій партії. За його ініціативою президент Пауль фон Гінденбург розпустив рейхстаг і призначив нові вибори. У передвиборчій кампанії нацисти активно використовували антикомуністичну риторику, закликаючи до «очищення» країни від марксизму. Паралельно здійснювався потужний пропагандистський вплив, а опозиційні засоби масової інформації зазнавали обмежень. Важливу роль у встановленні контролю відігравали воєнізовані формування - Штурмові загони та СС, представників яких залучали до виконання поліцейських функцій. Це дозволяло здійснювати переслідування політичних опонентів, передусім комуністів. Переломним моментом став Підпал Рейхстагу, який було використано як привід для запровадження надзвичайного стану. Унаслідок цього було обмежено громадянські свободи та посилено контроль центральної влади над регіонами. На виборах у березні 1933 року нацисти значно зміцнили свої позиції, однак не здобули абсолютної більшості. Для остаточного закріплення влади було застосовано політичний тиск, репресії та маніпуляції, що дозволило ухвалити «Закон про надзвичайні повноваження». Цей документ фактично надав уряду право здійснювати законодавчу діяльність без участі парламенту, що означало ліквідацію демократичного механізму управління. Подальший етап характеризувався

впровадженням політики Gleichschaltung, спрямованої на повну уніфікацію суспільного життя [37]. Усі політичні партії, окрім нацистської, були ліквідовані, а державні, освітні та правові установи очищалися від осіб, яких режим вважав небажаними. Контроль поширився також на економіку, культуру, професійні об'єднання та навіть сферу дозвілля. Водночас у середині самої нацистської партії виникла напруженість, зокрема через діяльність штурмових загонів СА. Їхня чисельність значно перевищувала регулярну армію, а керівництво на чолі з Е. Рьомом прагнуло посилити свій вплив, зокрема підпорядкувати собі збройні сили. Це викликало занепокоєння серед військового керівництва, яке вимагало від Гітлера нейтралізувати загрозу.

У відповідь 30 червня 1934 року було проведено масштабну політичну чистку, відому як «Ніч довгих ножів» [21]. Під час цієї операції було знищено керівництво штурмових загонів СА та окремих опонентів нацистського режиму. Ключову роль в організації репресій відіграли загоны СС, які після цього здобули автономний статус під керівництвом Г. Гімлера. Остаточна концентрація влади в руках А. Гітлера відбулася після смерті президента Пауля фон Гінденбурга 2 серпня 1934 року. Посаду президента було ліквідовано, а повноваження керівника держави та уряду об'єднані в одній особі - Гітлер проголосив себе фюрером і рейхсканцлером, закріплюючи авторитарний режим, побудований на абсолютній лояльності армії й державного апарату. Одразу після цього він розпочав поступове переорієнтування зовнішньої політики країни. Німеччина перебувала під сильними військовими обмеженнями, через що реалізація амбітних планів переозброєння армії супроводжувалася значними ризиками, адже неможливо було довго приховувати такі дії. Було очевидно, що Франція та її союзники в Східній Європі різко засудять спроби відновлення військового потенціалу Німеччини. Додатково цей негативний імідж поглиблював розгул політичного терору, що породжував

недовіру до стабільності нацистського режиму. У цій непростій ситуації стратегічним кроком Гітлера стало збереження Карла Нейрата на посаді міністра закордонних справ. Досвідчений дипломат старої школи Нейрат мав вагомі зв'язки з країнами, де прохолодно ставилися до прагнень Парижа встановити домінування на європейській арені. Його досвід роботи послом у Лондоні та Римі з 1927 року зробив його важливою фігурою для реалізації нових зовнішньополітичних планів режиму.

Сам рейхсканцлер також віддавав перевагу обережності. 17 травня 1933 р. він виступив у рейхстазі з промовою, яку негайно охрестили «промовою миру». Гітлер заявив, що новий уряд суворо дотримуватиметься всіх укладених раніше договорів і угод, утримається від порушення версальських умов сподіваючись змінити їх за допомогою мирних переговорів і пошуку компромісів. Пізніше, звертаючись до вищих партійних верхівок, він підкреслив, що Німеччина повинна «шукати домовленості з усіма, з ким можна домовитися, оскільки в неї ще немає жодної іншої можливості» [21, ст. 218-221]. Яскраво помітною ця політика стала у стосунках із Радянським Союзом. У лютому 1933 року Гітлер висловив готовність продовжити співпрацю з Радянською державою у всіх сферах, запропонувавши Москві кредит у розмірі 140 мільйонів марок. Уже 4 квітня було продовжено термін дії Берлінського договору про дружбу і ненапад, укладеного між Німеччиною та СРСР у 1926 році. Інша справа була з Польщею - ці відносини були значно складнішими і вимагали корекції курсу. Навесні 1933-го напруженість між обома країнами різко зросла через спірний статус міста Данциг. Польща почала концентрувати війська у цьому районі й відкрито погрожувати Німеччині превентивною війною. Однак її агресивна позиція не знайшла підтримки ні у Франції, ні в Чехословаччині.

Занепокоєний цим, Гітлер заявив про прагнення вирішувати всі суперечки виключно мирними засобами. Поступово конфлікт вдалося

врегулювати. Проте ключову увагу Берлін зосереджував на стосунках із західними країнами, що гарантували дотримання Локарнських угод. 15 липня 1933 року Гітлер прийняв пропозицію Б. Муссоліні і підписав у Римі Пакт згоди та співпраці між Великою Британією, Францією, Італією та Німеччиною. Цей "Пакт чотирьох" мав на меті зміцнення системи колективної безпеки в Європі та відмову від застосування сили у міжнародних відносинах. Проте німецьке лідерство вагалось щодо ратифікації документа, вважаючи, що він суттєво обмежує геополітичні амбіції країни. Незважаючи на це, Гітлер обрав обережну політику, оскільки Муссоліні проявляв готовність до тіснішої співпраці за умови, що Німеччина відмовиться від планів анексії Австрії. Щоб заспокоїти італійського союзника, фюрер погодився з цією умовою. Однак навіть неретифікований "Пакт чотирьох" містив статтю, що передбачала можливість перегляду європейських кордонів, що викликало серйозне занепокоєння у Польщі та Чехословаччині. Тим часом Гітлер публічно заявляв про готовність Німеччини до повного й загального роззброєння, але лише за умови аналогічних кроків з боку інших великих держав та їхніх союзників. Восени 1933 року Гітлер перейшов до більш жорсткої політики. Приводом стало оголошення Великою Британією намірів запровадити сувору систему контролю за озброєнням окремих держав. Це фактично становило загрозу для таємного переозброєння німецької армії. Гітлер використав цю ініціативу як привід заявити про неможливість для Німеччини прийняти такі умови, вбачаючи в них спробу закріпити нерівноправне становище країни. У відповідь Берлін вивів свою делегацію з Женевської конференції з роззброєння та офіційно оголосив про вихід Німеччини з Ліги Націй. Це був надзвичайно ризикований крок, але Гітлер розраховував на підтримку Італії і заздалегідь поінформував Муссоліні про свої плани [21, ст. 233-236].

14 жовтня 1933 року Німеччина офіційно заявила про намір вийти зі складу Ліги Націй, одночасно анонсувавши проведення 12 листопада виборів до рейхстагу і референдуму щодо цього питання. У своєму зверненні А. Гітлер запропонував Франції розпочати прямі переговори з метою врегулювання спірних питань, наголосивши, що Німеччина не має територіальних претензій на Захід. Через кілька днів у своєму інтерв'ю британському виданню "Дейлі мейл" Гітлер висловив сподівання на встановлення дружніх відносин між Німеччиною та Великою Британією, назвавши ці країни "спорідненими націями". Водночас він зазначив, що Німеччина виступає як європейський бастион, покликаний протистояти загрозі поширення більшовизму. 16 листопада Німеччина та Польща уклали спільне комюніке, в якому заявили про відмову від застосування сили у взаєминах між країнами. Незабаром, за ініціативою Берліна, в терміновому порядку був підготовлений і 26 січня 1934 року підписаний німецько-польський Пакт про ненапад, який передбачав можливість мирного перегляду кордонів у майбутньому. Польські керівники були схильні довіряти Гітлеру, що значною мірою пояснюється їхньою вірою в його щирі наміри. Водночас для нього цей дипломатичний успіх був вкрай важливим для зміцнення своїх позицій усередині країни і зменшення опору пруського юнкерства та німецького генералітету, які дотримувалися антипольських позицій. Крім того, радянсько-німецькі відносини на той момент ще не досягли стадії значного загострення, яка могла б остаточно виключити можливість зближення обох країн на основі спільної антипольської дипломатії. Таким чином, перший рік правління Гітлера та його партії ознаменувався важливими успіхами на зовнішньополітичній арені.

Вихід Німеччини зі складу Ліги Націй, підтриманий 95% німців під час плебісциту, дозволив країні уникнути міжнародного контролю за її переозброєнням та продемонстрував населенню, що новий уряд більше не

підкоряється впливу західних держав, а проводить незалежну зовнішню політику. Згідно з умовами Версальського договору (1919 р.) через п'ятнадцять років у Саарі передбачалося провести плебісцит, на якому населення мало вирішити, чи повернеться цей регіон до складу Німеччини, чи залишиться під управлінням Ліги Націй, чи стане частиною Франції, з якою з 1920 р. був пов'язаний економічним союзом. До приходу до влади нацистів ніхто не сумнівався в тому, що саарці висловляться за повернення до Німеччини. Але після січня 1933 р. передбачувані підсумки плебісциту вже не здавалися настільки однозначними. У підсумку, на плебісциті, що відбувся в січні 1935 р., 90,8% його учасників висловилися за повернення до Рейху [21]. Так, з 1 березня 1935 р. Саар знову став частиною німецької держави. Це була перемога нацистської партії, яка відновила свій авторитет, що постраждав від провалу віденського путчу (1934). А. Гітлер негайно використав цей великий успіх нацистської політики, щоб оприлюднити заходи, прийняття яких домагалися військові. 9 березня він оголосив про те, що вже давно перестало бути таємницею: Німеччина має власні військово-повітряні сили. А через тиждень послідувала офіційна заява про введення в країні загальної військової служби та комплектування на цій основі півмільйонної армії з 36 дивізій (замість колишніх 21) [21]. Тепер німецькі збройні сили рейхсвер змінили й назву: з'явився вермахт. На той час армія налічувала вже 280 тис. осіб, але її матеріальне забезпечення залишало бажати кращого. У зв'язку з цим начальник військового управління, полковник Л. Бек, наголосив на критичній важливості прискорення процесу переозброєння. Його позицію поділяв і рейхсканцлер, який аргументував, що німецька програма озброєнь є виключно відповіддю на мілітаризацію Франції та Радянського Союзу.

11 квітня 1935 р. представники трьох західних держав на конференції в італійському місті Стреза засудили дії Німеччини та знову

гарантували незалежність Австрії. Гітлер вирішив з'ясувати їхні позиції і 21 травня виголосив у рейхстазі одну зі своїх найсильніших промов. «Німцям потрібен мир... Німці хочуть миру... Ніхто з нас не збирається нікому загрожувати». І додав з приводу Австрії: «Німці не збираються і не хочуть втручатися у внутрішні справи Австрії, анексувати Австрію або влаштовувати аншлюс»[22]. Він засуджував війну як жахливий і безглуздий вчинок і запевняв, що Німеччина прагне лише справедливого для всіх миру. Фюрер урочисто оголосив, що Німецький рейх визнає непорушність європейських кордонів, відмовляється від будь-яких претензій на Ельзас і Лотарингію і відразу повернеться до Ліги Націй, коли та скасує ганебний Версальський договір, що принижує німців. Виступ німецького лідера справив таке враження, що найвпливовіша лондонська газета «Таймс» назвала його промову «мудрою, відвертою і всеосяжною» та з захопленням цитувала слова Гітлера: «Якщо хтось запалить у Європі вогонь війни, значить, він хоче хаосу. Ми, тим не менш, живемо з твердою впевненістю в тому, що наш час буде ознаменований відродженням Заходу, а не його занепадом. Німеччина могла б внести в цю справу безсмертний внесок, вона на це сподівається і непохитно в це вірить» [31].

Уряд Великої Британії вже в березні 1935 р. виявляв очевидну готовність укласти двосторонню угоду з Німеччиною. Його особливо турбувала можливість створення німецької військової авіації, здатної завдати потужного удару по Британських островах. Тому ще в липні 1934 р. в Англії була прийнята власна програма створення сильного повітряного флоту. Німецький уряд, бажаючи зменшити зовнішньополітичну ізоляцію своєї країни, погодився вести переговори про обмеження військово-повітряних сил, але одночасно дав зрозуміти, що ще більше він зацікавлений в угоді про морські озброєння. А. Гітлер був готовий піти на поступки, розуміючи, що для створення морського флоту,

рівного за потужністю британському, знадобляться роки, і хотів домогтися, якщо не союзу з Англією, необхідного для реалізації його планів східної експансії, то хоча б її дружнього нейтралітету. Для ведення переговорів 25 березня 1935 р. до Берліна прибули британський міністр закордонних справ Д. Саймон і лорд-хранитель печатки Е. Іден. Гітлер підкреслив, що «морська угода є не тільки прелюдією до «повітряної», але й може визначити напрямок майбутньої німецької експансії на Схід або на заморські території. При цьому фюрер рішуче заявив, що «Німеччина не має ані потреби, ані бажання, ані здатності та засобів, щоб знову змагатися на морі» [5]. У ході переговорів, що продовжилися в червні в Лондоні, які з німецької сторони вів І. Ріббентроп, було швидко досягнуто компромісу про те, що німецький флот становитиме 35% від британського, а за підводними човнами навіть 60% з можливістю у виняткових обставинах зрівняти кількість субмарин. За умовами угоди Німеччині дозволялося побудувати 5 лінкорів, 2 авіаносці, 21 крейсер і 64 есмінці, що забезпечувало німецькі верфі роботою на 10 років [5]. До початку війни вони встигли побудувати лише 2 лінкори, 11 крейсерів і 25 есмінців та спустили на воду 57 підводних човнів. У проектуванні нових лінкорів німецькі конструктори мали ту перевагу, що вони не були пов'язані умовами Вашингтонського морського договору, що обмежує валову водотоннажність 35 тисяч тонн. Німці негайно скористалися цим і заклали два найпотужніших у світі лінкори "Тірпіц" водотоннажністю 45-ти тонн. Гітлер, проте, був цілком задоволений тим, що вдалося подолати першу прогалину у Версальському договорі та заручитися згодою переможців Першої світової війни на відновлення військової потуги Рейху. Таке цинічне та егоїстичне тихе становище Сполученого Королівства дозволило німецькому флоту стати "господарем Балтії" та спонукало Муссоліні, обуреного "боягузством Альбіону", спуститися на стародавнє африканське королівство Абіссінія. Усі ці події практично знищили

єдиний фронт проти нацистської Німеччини, який був створений у Страсбурзі.

Отже, встановлення нацистської диктатури в Німеччині стало наслідком поєднання кількох важливих чинників: політичної нестабільності Веймарської республіки, економічної кризи, соціального розчарування населення, реваншистських настроїв після Версальського договору та активної пропагандистської діяльності НСДАП. Версальська система, яка наклала на Німеччину значні територіальні, військові та економічні обмеження, створила сприятливий ґрунт для поширення ідей реваншизму, національного приниження та необхідності «відновлення справедливості». Особливу роль у посиленні нацистського руху відіграла світова економічна криза кінця 1920-х — початку 1930-х рр. Прихід А. Гітлера до влади 30 січня 1933 р. став переломним моментом у політичній історії Німеччини. Використовуючи легальні механізми, політичний тиск, пропаганду та насильство, нацисти швидко ліквідували демократичні інститути й перетворили державу на тоталітарну диктатуру. Таким чином, встановлення нацистської диктатури не було випадковим явищем. Воно стало результатом глибокої кризи німецького суспільства, слабкості парламентської демократії та прагнення частини політичних і суспільних сил до сильної авторитарної влади. Саме після концентрації влади в руках Гітлера було створено внутрішні передумови для радикальної зміни зовнішньополітичного курсу Німеччини, спрямованого на ревізію Версальської системи, мілітаризацію держави та підготовку до майбутньої експансії.

РОЗДІЛ 2 Утворення блоку фашистських держав, їх експансіоністська політика

Плани введення німецьких військ у демілітаризовану Рейнську зону, передбачену умовами Версальського договору, були спрямовані на реалізацію стратегічних завдань підготовки до масштабної війни в Європі. Незахищена й демілітаризована територія долини Рейну створювала серйозну перешкоду для проведення наступальних військових операцій у західному напрямку, а також обмежувала можливість агресії проти інших країн Європи. Для нацистського керівництва ремілітаризація мала не лише стратегічне значення, а й служила цілям забезпечення потреб військово-промислової економіки Німеччини. Серйозність намірів Гітлера знайшла підтримку серед німецьких бізнес-еліт, які прагнули зняття обмежень у Рейнській зоні. За кілька тижнів до окупації району в Кельні провели засідання торгових палат основних міст регіону, таких як Кельн, Ессен, Дюссельдорф і Кобленц. Представники монополій активно виступали за відмову від демілітаризації як необхідного кроку для подальшого економічного розвитку. Плани ремілітаризації набули ключового значення для гітлерівського режиму вже після відновлення загальної військової повинності в Німеччині. Перша версія сценарію військової окупації Рейнської зони була закладена до секретного плану "Операція Шулунг", датованого 2 травня 1935 року. У цей же час дипломатія Гітлера спрямувала зусилля на дискредитацію франко-радянського договору про взаємодопомогу, використовуючи його як формальний привід для виправдання своїх наступальних дій. Незважаючи на активну підготовку,

реалізація військових планів Гітлера щодо ремілітаризації Рейнської зони була тимчасово відкладена через складнощі зовнішньополітичної ситуації. Нацистський режим прагнув уникнути загострення міжнародних відносин перед майбутніми переговорами з Великою Британією щодо морських питань. Дипломатичні ризики одностороннього порушення Локарнського договору також змушували гітлерівців діяти обережно. У цих умовах підготовка до введення військ у Рейнську зону проходила під суворим покривом секретності, що супроводжувалася низкою тактичних маневрів для приховування справжніх намірів влади [14].

Зближення між фашистською Італією та гітлерівською Німеччиною прискорилося в перші місяці 1936 року. Воно відбувалося на ґрунті взаємної підтримки: заохочуючи італійську фашистську агресію в Ефіопії, німецький нацизм отримував натомість підтримку Муссоліні в питанні про Рейнську зону. На початку лютого 1936 р. у Баварських Альпах розпочалися переговори, в яких взяли участь Гітлер, німецький посол у Відні Папен, особистий друг Муссоліні Річчі та італійський посол у Берліні Аттоліко. Між сторонами було досягнуто принципової домовленості про те, що в разі застосування нафтових санкцій проти Італії остання відмовиться від своїх зобов'язань гаранта за Локарнським договором. Політика заохочення агресії, яка активно проводилася правлячими колами Англії, США та Франції під час італо-ефіопської війни, мала великий вплив на гітлерівські плани щодо Рейнської зони. За визнанням одного з німецьких дипломатів, Гітлер прийняв остаточне рішення про її окупацію безпосередньо під впливом політики Англії в італо-ефіопській війні. Правлячі кола Англії прихильно ставилися до планів Гітлера щодо Рейнської зони. Англійські реакціонери розраховували при цьому, що гітлерівці, зміцнивши західні кордони Німеччини, швидше рушать своїми військами на схід Європи. Цими ж міркуваннями керувалися й французькі правлячі кола.

На початку березня Гітлер, підбадьорений підтримкою Ріббентропа, визначився зі своїми діями. Майбутня ратифікація Франко-радянського пакту Французькою палатою депутатів слугувала б приводом. Одиниці німецької армії, що пройдуть у Рейнську область, будуть підкріплені поліцейськими підрозділами, щоб видатися чисельнішими, ніж вони є насправді. Уся операція готувалася б у найсуворішій таємниці, з переміщенням військ на попередньо визначені позиції протягом ночі. Навіть кабінету не повідомляли до останньої 44-ї хвилини. У суботу, 7 березня 1936 року, Гітлер з'явився в Рейхстазі, викликаний у короткий термін на полуденну сесію в Оперному домі Кролл. Коли він піднявся, щоб говорити, депутати ще не знали, що німецькі війська вже з ранку вступили в демілітаризовану зону, о першій годині дня вони дісталися самої річки [14; 22]. Гітлер почав із тиради проти більшовизм. Проте, продовжив що, французи нещодавно підписали договір із Радянським Союзом і ратифікували його 4 березня. У зв'язку з цим він повідомив Рейхстагу, що Німеччина більше не відчуває себе зобов'язаною Локарнським пактом 1925 року, який регулював її відносини з Францією. Дві обіцянки, які Гітлер дав, були, як зазвичай, такі: з одного боку Німеччина ніколи не здасться перед силою, з іншого — вона прагнутиме миру.

Як і раніше, він заявив, що Німеччина не має територіальних претензій у Європі. І він запропонував низку мирних угод, щоб заспокоїти сусідів Німеччини. Замість Локарнського пакту, що його Гітлер відкинув, він запропонував Франції та Бельгії укласти пакт про ненапад терміном на 25 років, пакт про військово-повітряні сили, якому Англія надавала великого значення. Нову угоду мали підкріпити своїми гарантіями Велика Британія та Італія, а також Голландія, якби вона того забажала. Гітлер пропонував створити і нову демілітаризовану зону з обох боків кордону між Німеччиною та Францією, що, на його думку, поставило б їх в

однаково становище, але у Франції виникла б проблема –що робити з «лінією Мажіно» –вона стала б непотрібною. Своім східним сусідам Німеччина пропонувала підписати пакти про ненапад на зразок того, що його вона уклала з Польщею 26 січня 1934 року. Відновивши в такий спосіб рівні права з іншими державами, Німеччина могла повернутися до Ліги Націй, обговорити питання її статуту, а також можливого повернення своїх колишніх колоній. Французький уряд мав підстави для силової протидії гітлерівській акції. Зосередження німецьких військ у Рейнській зоні було достатнім для цього приводом. Французькі війська 1936 р. зберігали велику чисельну перевагу. Начальник головного штабу сухопутних військ Франції генерал М. Гамелен визнавав, що німецька армія озброєна гірше французької і поступається їй чисельністю. Але він же наполягав на неприйнятності будь-яких збройних акцій до завершення загальної попередньої мобілізації, під час якої буде призвано на військову службу більше одного мільйона французів. А поки що, казав Гамелен на засіданні уряду, немає необхідної для негайного удару кількості військ. Французи не мали навіть оперативного плану на цей випадок [14]. Тож між Парижем і Лондоном відбувалися лише стурбовані консультації, а також протести, що їх супроводжували заклики до поміркованості та спокою. А потім почали казати, що Рейнська область, зрештою –це частина Німеччини, і німці не порушували французького кордону, а лише займали власну територію.

Коли Німеччина окупувала Рейнську зону й поспішно взялася зводити на кордоні з Францією та Бельгією потужний Західний вал, австрійський канцлер К. Шушніг зрозумів, що настав час налагоджувати відносини з Берліном. Тим більше що Гітлер заявив, нібито «Німеччина не має наміру втручатися у внутрішні справи Австрії або приєднувати її». 11 липня 1936 р. було підписано австро-німецьку угоду [22]. Німеччина ще раз підтвердила обіцянку не втручатися у внутрішні справи Австрії, яка, зі свого боку, зобов'язалася проводити зовнішню політику з урахуванням

того, що вона є «німецькою державою». Але суть договору містилася в його секретних пунктах. Шушніг погодився таємно амністувати засуджених учасників віденського путчу і надати нацистам деякі політично відповідальні посади. До кінця року з австрійських в'язниць було звільнено понад 1 тис. нацистів, які відразу ж розгорнули таку бурхливу діяльність, що німецький посол Ф. Папен попросив фюрера наказати австрійським нацистам «триматися тихо і чекати». Формально рівноправна угода на ділі стала першим кроком до анексії та позбавлення Австрії незалежності [22].

Після захоплення німецькими військами Рейнської зони (1936 р.) головним завданням зовнішньої політики Німеччини стало розширення свободи дій дипломатичними засобами та пошук союзників. З точки зору А. Гітлера, найкращим союзником була Велика Британія, оскільки вона могла паралізувати дії Франції та її союзників. Призначений у квітні 1936 р. послом у Лондоні І. Ріббентроп отримав завдання всіма силами домагатися укладення англо-німецького союзу. Втім, сам Гітлер не мав особливих ілюзій щодо можливості розриву союзних відносин між Англією та Францією. Його увагу привернули Італія та Японія, оскільки разом із Німеччиною ці морські держави могли б встановити блокаду Британії на Середземному морі, в Атлантичному та Тихому океанах. 9 червня 1936 р. міністром закордонних справ Італії було призначено графа Чіано, зятя Дуче. Він був тоді палким шанувальником Муссоліні й відвертим прихильником союзу з Німеччиною. Новий міністр пропаганди Альф'єрі, що заступив на цій посаді Чіано, рішуче стояв за примирення з Німеччиною.

Зближення обох країн різко прискорили дві події: утворення у Франції уряду Народного фронту на чолі з соціалістом Л. Блюмом та громадянська війна в Іспанії, що спалахнула 17 липня 1936 р. 23 вересня німецький міністр Ганс Франк відвідав Муссоліні й передав йому

запрошення фюрера до візиту в Німеччину. Франк говорив про «необхідність тіснішої співпраці між Німеччиною та Італією». Муссоліні пообіцяв передати німецькому урядові підготоване Іденом дос'є під назвою «Німецька загроза», що його зумів роздобути посол у Лондоні Д. Гранді. Врешті решт 20 жовтня до Берліна прибув Чіано. 21 жовтня він мав там зустріч з фон Нойратом - міністром закордонних справ Німеччини. Вони підписали договір, що включав нині широко відомий, а тоді секретний протокол, який констатував спільність поглядів на сучасне та майбутнє Європи. Гітлер висловився за створення широкого антибільшовицького фронту й заявив, що «Німеччина та Італія разом можуть перемогти не тільки більшовизм, але й Захід. Включно Англію». Підписано угоду - так званий жовтневий протокол. Гітлер, який 24 серпня підписав декрет про дворічний строк Військової служби, заявив Г. Чіано, що буде готовий до війни в 1939 р. А 26 жовтня 1936 р. виникає вісь «Берлін-Рим» [13, с. 24-27]. Водночас, за спиною Міністерства закордонних справ, Гітлер 25 листопада 1936 р. домовився, щоб офіс Ріббентропа уклав з Японією Антикомінтернівський пакт. Зміст японсько-німецької угоди зводився до трьох основних пунктів. У першому обидві сторони взаємно зобов'язувалися інформувати одна одну про діяльність Комуністичного Інтернаціоналу і вести проти нього боротьбу в тісній співпраці. Другий пункт зобов'язував сторони вживати необхідних заходів «проти тих, хто всередині або ззовні країни, прямо чи побічно діє на користь Комуністичного Інтернаціоналу», у третьому пункті встановлювався термін дії угоди - п'ять років. Разом з угодою був підписаний і таємний протокол до неї, який складався з 3 пунктів [13, с. 24-27]:

1. На випадок, якщо на одну зі сторін буде здійснено напад з боку СРСР, сторони повинні негайно зібратися і обговорити засоби, для захисту спільних інтересів.

2. Сторони під час дії цього договору зобов'язуються не укладати з СРСР ніяких політичних договорів.

3. Даний договір підписаний одночасно з Антикомінтернівським договором і має однакову з ним тривалість.

Ця угода, зрозуміло, не було військовим союзом, але воно означало зближення Німеччини та Японії на ідеологічній основі, тобто побічно воно було направлено і проти західних демократій. На той момент це мало великого значення, але разом з «осією Рим-Берлін» це завершило формування ряду ревізійністських, експансіоністських держав, які мали набути такого руйнівного характеру під час Другої світової війни. Спроба залучити Велику Британію до Антикомінтернівського пакту, очолена призначенням Ріббентропа послом у Лондоні в серпні 1936 року, ніколи не мала шансів на успіх; вона майже відразу ж провалилася через нетактовність нового посла та його використання загрози підриву британської заморської імперії як інструменту шантажу - загрози, яку британці сприйняли надто серйозно. Більше того, що стосується Гітлера, на цьому етапі лише глобальна угода з Великою Британією могла б вартувати ціни відчуження італійців, з огляду на значну британську присутність у Середземномор'ї. Ці цілі значно наближалися до досягнення другої половини 1936 року. Тривав Чотирирічний план, покликаний нарощувати військову міць Німеччини досить швидко, щоб розпочати загальну війну до початку 1940-х років. Римсько-берлінська вісь, Антикомінтернівський пакт, успішне переслідування громадянської війни в Іспанії та панування умиротворення в британському уряді - усе це допомогло переконати Гітлера, що він може прискорити темп своєї зовнішньої політики навіть за відсутності британського альянсу.

Оскільки британський прем'єр-міністр Н.Чемберлен проводив «політику умиротворення», яка полягала в прагненні домовитися будь-якими мирними засобами з Німеччиною для уникнення можливої війни, то

підписання німецько-японського пакту не могло не занепокоїти Н.Чемберлена, навіть не зважаючи на запевнення німецького уряду про його антирадянську спрямованість. Прагнучи до досягнення угоди з німцями, англійський уряд вирішив направити до Німеччини одного з найбільш впливових членів уряду - лорда Галіфакса. 19 листопада 1937 р. відбулися таємні переговори лорда Галіфакса з Гітлером. Галіфакс відзначив заслуги Гітлера в «знищенні комунізму» в Німеччині, в зв'язку з чим вона може вважатися «бастіоном Заходу проти більшовизму». Він дав зрозуміти, що в разі укладення «широкої угоди», згідно з якою Німеччина зобов'язалася б поважати цілісність Британської імперії, англійський уряд готовий «розв'язати їй руки» в Центральній і Східній Європі. Лорд Галіфакс сказав, що це стосується, зокрема, планів Німеччини щодо Австрії, Чехословаччини і Данцига. Таким чином, Гітлер отримав чіткий сигнал про те, що Велика Британія не буде заперечувати проти територіальних розширень Німеччини за рахунок інших європейських держав.

План «аншлюсу» німецький канцлер А. Гітлер затвердив у листопаді 1937р. Під час наради з рейхсміністром авіації Г. Герінгом, тогочасним міністром закордонних справ К. Нейратом та представниками генералітету. Він отримав кодову назву «Отто» на честь останнього представника династії Габсбургів. Єдиним обґрунтуванням майбутньої агресії стала нібито необхідність повернення всіх етнічних німців до складу Рейху, більшість з яких проживали на території Австрії та Чехословаччини [22]. Однак це означало відверте порушення повоєнних Версальського та Сен-Жерменського договорів 1919 р., у статтях 80 і 88 яких відповідно заборонялося включення Австрії до складу Німеччини і гарантами якого виступали колишні держави Антанти — Велика Британія, Франція та їхній союзник США і, передусім, Ліга Націй. До зими 1937–1938 років Австрія опинилася в дипломатичній ізоляції та зіткнулася з дедалі агресивнішою політикою нацистської Німеччини. Міжнародне

співтовариство було мало зацікавлене в збереженні австрійської незалежності. На той час і французи, і британці вже сприймали австро-німецький союз як неминучий. Жорстокі репресії режиму Дольфуса щодо австрійських соціал-демократів у лютому 1934 року не здобули їм багатьох друзів у таких країнах як Британія та Франція. Навіть Муссоліні вже не був надійним гарантом австрійської незалежності. Вже 11 лютого 1938 р. канцлер Австрії Курт Шушніг був викликаний до А.Гітлера в Берхтесгаден. Після таємної розмови з фюрером, його секретар передав Шушнігу заздалегідь написані вимоги Гітлера, де канцлеру було запропоновано наодинці переглянути цей проект «угоди». Але перш ніж Шушніг встиг закінчити читання, його знову викликали до Гітлера де він заявив Шушнігу, що розраховувати на допомогу Італії, а також Англії і Франції марно, тоді як Німеччина готова застосувати силу проти Австрії. На підтвердження цих слів поблизу австро-німецького кордону почалися військові маневри. Абвер розгорнув операцію з дезінформації і поширення чуток в Австрії про те, що частини вермахту з дня на день перетнуть державний кордон. Увечері того ж дня з Шушнігом розмовляли Й. фон Ріббентроп і австрійський міністр закордонних справ, ставленик Гітлера Г. Шмідт. Вони запропонували Шушнігу підписати угоду, в основу якої були покладені наступні вимоги [34]:

1. повна амністія всім австрійським націонал-соціалістам;
2. призначення міністром громадського порядку та безпеки ставленика А.Гітлера Артура Зейсс-Інкварта;
3. надання австрійським націонал-соціалістам права легального існування і вільної діяльності.

Такий тиск з боку Берліна і відсутність міжнародної підтримки змусили Шушніга погодитися з вимогами Гітлера. Розпорядження Берхтесгаденської угоди були впроваджені 15 лютого 1938 року новопризначеним урядом. К. Шушніг залишився головою уряду.

Найзначнішою зміною в кабінеті міністрів стало призначення А. Зейсс-Інкварта міністром внутрішніх справ та безпеки, що дозволило йому взяти на себе командування поліцією. Вимога Гітлера про «амністію для всіх осіб, покараних судом або поліцією за діяльність націонал-соціалістів», була впроваджена, хоча амністією скористалися не лише особи з нацистськими поглядами та проступками – вона також включала комуністів та революційних соціалістів, тож амністія була «відкритою як для лівих, так і для правих». По всій країні відбувалися фашистські паради і демонстрації, які переростали у криваві сутички між націонал-соціалістами і прихильниками незалежності Австрії. Під час виступу в Інсбруку 9 березня 1938 року канцлер Шушніг оголосив про проведення референдуму щодо анексії Австрії Німецьким Рейхом, хоча офіційно це було представлено як опитування громадської думки. Опитування було призначено на неділю, 13 березня 1938 року, щоб перешкодити передвиборчій агітації нацистів, оскільки, згідно з Берхтесгаденською угодою, їм було дозволено знову діяти легально, і вони дедалі більше просувалися в громадську поле зору. Шушніг обрав текст для використання в опитуванні. Він обрав його навмисно, щоб забезпечити, щоб якомога більше виборців приєдналися до нього: «За вільну та німецьку, незалежну та соціальну, за християнську та об'єднану Австрію! За мир і працю та рівність усіх, хто присягається народові та Вітчизні» [7].

11 березня 1938 року Гітлер видав указ про введення збройних сил до Австрії [6 ; 34] з метою «створення конституційних умов та припинення актів насильства проти німецько налаштованого населення». Перед цим було висунуто ультиматум, у якому зазначалося, що референдум має бути відкладено на 14 днів: якщо німецькі вимоги не будуть виконані, то того ж дня о 19 годині 30 хвилин 200 000 німецьких військ перейдуть австрійський кордон. Коли термін ультиматуму вже закінчувався, Шушніг виступив по радіо і повідомив австрійському народові про свою відставку, та повідомив австрійців про німецький

ультиматум «призначити канцлера та уряд відповідно до рекомендацій уряду Німецького Рейху». Він закінчив своє звернення словами: «Я прощаюся в цю годину німецьким словом і щирим побажанням: Боже, бережи Австрію!»[7]. За лічені хвилини після відставки Шушніґа на вулицях з'явилися наруканні пов'язки та прапори зі свастикою. Австрійські нацисти тепер могли нападати на своїх політичних опонентів і євреїв, не боючись наслідків. Вони захопили владу в урядових будівлях і запанували на вулицях із смолоскиповими ходами, скандуваннями й салютуванням Гітлеру. Австрійські нацисти взяли країну під свій контроль, не здійснивши жодного пострілу. Налякані євреї, ліві та прихильники Шушніґа намагалися втекти з Австрії. У спогадах очевидців зазначалося: «У п'ятницю, 11 березня 1938р., по обіді відбувалися мітинги, я був у місті та спостерігав. Коли я повернувся додому, то дізнався, що Шушніґ зрікся посади, і мій батько з першого ж моменту сказав: “нам треба йти!”» [7]. Ці слова добре передають атмосферу занепокоєння, яка панувала в Австрії. Люди мчали до кордонів країни, сподіваючись дістатися їх до закриття. Частині вдалося втекти, але більшість опинилися в пастці в Австрії, яка швидко нацифікувалася. Шушніґ залишився у Відні, де був поміщений під домашній арешт.

Негайно після Шушніґа звернувся до населення по радіо і А.Зейсс-Інкварт, він зажадав, щоб у разі вступу в Австрію німецьких військ їм не чинили жодного опору. Сам Зейсс-Інкварт був призначений новим канцлером Австрії. У ніч на 12 березня німецькі війська вступили в Австрію. Формально Німеччина не мала приводу для введення своїх військ на територію Австрії. Для цього була складена спеціальна телеграма, яку Зейсс-Інкварт мав надіслати у Берлін від імені австрійського уряду з проханням увести німецькі війська для ліквідації заворушень і наведення внутрішнього порядку в Австрії. Зейсс-Інкварт відмовився від такого кроку, оскільки це дискредитувало його як

канцлера. І хоча телеграму ніхто не надсилав, вона була надрукована у німецькій пресі як пояснення вторгнення вермахту в Австрію. Рано вранці 12 березня близько 65 000 солдатів та поліцейських увійшли до Австрії. Вони не зустріли опору - часто їх зустрічало з великою радістю австрійське населення. До цього Шушніг наказав австрійським військовим не чинити опору німецьким військам. По обіді Адольф Гітлер перетнув кордон поблизу Браунау-на-Інні, місця свого народження, а пізніше виголосив промову в Лінці, в якій оголосив про аншлюс. Населення вітало бурхливими оплесками, у Лінцу очікував його цілий новий німецький уряд. Дякуючи за привітання Гітлер сказав: «Коли виїхав я колись з цього міста, наповнила мене ця сама віра, яка живе в мені по нинішній день. Провидіння покликала мене керувати німецькою державою, щоб я повернув німцям мою батьківщину. Я вірив у цю місію, жив і воював за неї й думаю, що тепер я сповнив її. Чи всі є цього свідками. Не знаю, якого дня, але вже в найближчому часі переконаєтеся...» [22]. Генріх Гімлер взяв на себе керівництво поліцією у Відні, а канцлер Зейсс-Інкварт вирушив до Лінца, щоб разом з Гітлером спланувати негайну анексію до Німецького Рейху. 13 березня кабінет міністрів уряду Зейсс-Інквarta ухвалив «Закон про возз'єднання Австрії з Німецьким рейхом», згідно з яким Австрія відтепер мала бути країною Німецького рейху (стаття 2). Нацисти хотіли позбутися будь-яких слідів окремої австрійської ідентичності. У нацистській Німеччині Австрію спочатку згадували під новою назвою: Остмарк, що означає «східна імперія». Змінивши назву, нацисти понизили статус Австрії з імперії до провінції. У статті 3 закону було оголошено про «вільний та конфіденційний референдум німецьких чоловіків та жінок старше 20 років щодо возз'єднання з Німецьким рейхом», який мав відбутися 10 квітня 1938 року.

Варто підкреслити, що це жодним чином не стосується вільних та таємних виборів. Президент Міклас відмовився його підписати та пішов у відставку. Відразу після аншлюсу розпочався терор проти євреїв та

«противників режиму». Образ так званої «райбпартії», тобто віденських євреїв, яких змусили прибирати політичні гасла, що з'явилися до оголошеного Шушнігом референдуму, став символом цього раннього терору. Сам термін «райбпартія» вважається применшеним. Жертв публічно принижували, що свідчило про те, що значна частина населення мала дегуманізуюче ставлення до євреїв. Окрім принижень у громадських місцях, невдовзі після аншлюсу було ув'язнено багатьох людей. За оцінками, близько 70 000 політичних опонентів та євреїв вже було ув'язнено лише через кілька днів після аншлюсу. Під впливом терору «аншлюсу» численні австрійці у відчаї покінчили життя самогубством. Рівень самогубств стрімко зріс; лише за перші два тижні після «аншлюсу» у Відні самогубством покінчили 218 людей – стільки ж, скільки й за попередні три місяці. Згідно з офіційними даними, у 1938 році у Відні покінчили життя самогубством 1358 людей. Фактичні цифри, ймовірно, були ще вищими [35].

У дні після плебісциту щодо «аншлюсу» Австрії кілька євреїв з району Віден також покінчили життя самогубством. Міністр нацистської пропаганди Й. Геббельс так казав про різке зростання самогубств у Відні: «Тепер я перейду до єврейської проблеми. Якщо ви читаєте сьогоднішню іноземну пресу, складається враження, що у Відні щодня вішаються, розстрілюються або отруюють себе кілька тисяч євреїв. Це просто неправда. Зараз у Відні самогубств не більше, ніж раніше, лише з тією різницею, що раніше стріляли в себе лише німці, а тепер серед них євреї. Те, що ми видаляємо євреїв з преси та театру, само собою зрозуміло. Світ не обурився, коли в 1934 році розстріляли кілька тисяч націонал-соціалістів. Це було узгоджено зі світовою совістю. Ми вирішуємо єврейське питання як питання раси, крові та народу, як питання, яке має бути вирішене» [35]. Крім того, численні підприємства з єврейськими власниками були розграбовані та «аріанізовані», що спочатку відбувалося

«диком», тобто неорганізовано. Починаючи з червня 1938 року, ці «дикі дії» відхилялися від контрольованих та систематично організованих кампаній.

Референдум про аншлюс відбувся 10 квітня 1938 року. Голосування не було ні вільним, ні конфіденційним, і численним людям, яких переслідували через їхнє походження чи політичні переконання, не було дозволено брати в ньому участь. Перед виборами відбулися незліченні пропагандистські кампанії, а державні ЗМІ рекламували референдум у безпрецедентних масштабах. Офіційно оголошений результат означав, що 99,7% голосів було віддано за аншлюс. Виборці перебували під величезним тиском, щоб проголосувати за «бажаний» результат на виборчих дільницях. У ході цих подій Абвер відігравав роль основного детектора європейської реакції, насамперед урядів Італії, Англії і Франції. Жоден із закордонних агентів не повідомив тривожної інформації. Італія не мала намірів виступати проти свого союзника, у британській та французькій арміях не спостерігалось ніяких військових приготувань. Прем'єр-міністр Великої Британії Невіл Чемберлен протестував, заявивши, що «наш посол у Берліні висловив рішучий протест до німецького уряду проти такого застосування примусу, підкріпленого силою, проти незалежної держави з метою створення ситуації, несумісної з її національною незалежністю», але не зробив жодних дій, щоб підтвердити свої слова. Свою бездіяльність щодо знищення Третім рейхом незалежної держави у Європі показала і Ліга Націй під час засідання 17 березня 1938 року Радянський Союз намагався організувати багатодержавну дискусію для обмеження німецького експансіонізму; Чемберлен, як і інші провідні світові політики, відхилив це прохання [34]. Лондон і Париж обмежилися протестом проти насильницьких дій німецького уряду в Австрії, однак німецький міністр закордонних справ Йоахім фон Ріббентроп відмовився прийняти протест, заявивши, що взаємовідносини Німеччини та Австрії є внутрішньою справою німецького народу і що треті держави не мають до

цього жодного відношення. Англії і Франції довелося де-факто визнати аншлюс Австрії.

Наслідком німецької агресії проти Австрії стало суттєве посилення позицій нацистської Німеччини в Європі. Після приєднання Австрії А. Гітлер значно розширив територію Третього рейху, а також покращив військово-стратегічне становище держави, отримавши вигідний вихід до країн Південно-Східної Європи. Аншлюс Австрії показав хибність політики «умиротворення», яку проводив британський прем'єр-міністр Невілл Чемберлен щодо Німеччини. Водночас його подальше небажання переглянути власну позицію стосовно гітлерівського режиму мало серйозні наслідки для міжнародної ситуації, що особливо повпливало під час укладання Мюнхенської угоди та подальшої окупації Чехословаччини.

РОЗДІЛ 3 Загострення міжнародних відносин 1938-1939 рр та підготовка до війни

Після розв'язання австрійського питання складна дипломатична боротьба розгорнулася навколо Чехословаччини. На території республіки (створеної після розпаду Австро-Угорщини у 1918 р.), а особливо в її Судетській області, проживало 3,5 млн німців, яких, за задумом Гітлера, необхідно було возз'єднати з німецьким народом. Тиск з боку Берліна на судетську партію посилювався саме після анексії Австрії. Зокрема, 24 квітня 1938 р. за сприяння А. Гітлера у місті Карлові Вари (нім. Карлсбад) К. Генлейн оголосив програму «широкої автономії» (увійшла в історію як «Карлсбадська програма», яку ще тоді німецька преса відкрито називала ультиматумом) для судетських німців [23, с. 517]. Ситуацію у взаємовідносинах Німеччини та Чехословаччини ускладнив інцидент, який трапився 21 травня, а саме вбивство чеськими прикордонниками двох німців мотоциклістів, які були озброєні і намагалися перевезти у Судетську область пропагандистську літературу.

А. Гітлер під час чергового виступу у рейхстазі, він подав цю подію, як жорстокий злочин, вчинений чехословацькою адміністрацією щодо звичайних німців. Врешті-решт, канцлер зібрав своїх радників і 28 травня дав розпорядження про підготовку до 2 жовтня 1938 р. воєнної інтервенції до Чехословаччини. Карловарська програма була підготовлена в тісному контакті з Гітлером. Для німців було головним з'ясувати позицію Англії і Франції щодо підтримки Чехословаччини. Англійські і французькі політики вважали небезпечним спрямувати Чехословаччину на опір і рекомендували їм йти на переговори. 28-29 квітня Чемберлен, Галіфакс, Далат'є та Бонні провели зустріч в Лондоні. Французький уряд, вважаючи себе зв'язаним французько-чехословацьким договором, марно прагнув отримати від Англії чіткої гарантії, на чому активно наполягав Радянський Союз. Єдиним результатом їх переговорів стала згода продовжити переговори на рівні генеральних штабів і звернутися до чехословацького уряду, що й було зроблено 7 травня. У травні Гітлер висуває вимогу провести референдум з питання приєднання Судетських

земель до Німеччини. 22 травня - день муніципальних виборів - був призначений путч для того, щоб взяти під контроль Судети та перетворити ці вибори на плебісцит. Одночасно вермахт почав просування своїх дивізій до кордону. Німецькі генерали підготували змову проти Гітлера і були готові заарештувати нацистську верхівку, якщо та спробує розв'язати війну. Але 30 травня 1938 на нараді генералітету в Ютеборзі Гітлер оголосив наказ про військове захоплення Чехословаччини не пізніше за 1 жовтня 1938 (операція "Грюн"). Таким чином, ситуація навколо Чехословаччини стала критичною. 18 серпня до Лондона прибув їх емісар генерал Евальд фон Клейст, який зустрівся там з противниками політики умиротворення, у тому числі з Черчіллем, і заявив наступне: "Гітлер призначив дату вторгнення до Чехословаччини, німецькі генерали мають намір запобігти агресії, але для цього необхідна тверда позиція Великої Британії; поступки з її боку Гітлеру виб'ють підґрунтя з-під ніг у змовників. Слова Клейста були передані Чемберлену, який проявив занепокоєння, виразивши, в той же час, неабияку недовіру Клейсту.

5 вересня 1938 президент Чехословаччини Едуард Бенеш, уникаючи конфронтації, прийняв всі умови лідерів проберлінської партії в Судетах. Це було зовсім не те, на що розраховував Берлін: агресія проти Чехословаччини позбавлялася морального обґрунтування. За наказом з Берліна, переговори з Бенешем були негайно перервані. 12 вересня Гітлер виступив в Нюрнберзі і незважаючи на те, що Прага погодилася на створення німецьких автономних районів, з'їзд НСДАП ухвалив резолюцію з вимогою до Чехословаччини надати самовизначення судетським німцям.

У промові А. Гітлер знову заявив, що він прагне миру й тільки миру. 13 вересня Н. Чемберлен запропонував переговори, фюрер погодився на зустріч і запропонував провести її у своїй резиденції в Берхтесгадені. Під час зустрічі А. Гітлер заявив про прагнення миру, однак допускає

збройного конфлікту через ситуацію навколо Чехословаччини. Разом із тим він наголошував, що ескалації можна уникнути, якщо британська сторона погодиться на передачу Судетської області Німеччині, посиляючись на принципі основі права націй на самовизначення. Чемберлен, пообіцяв вирішити цю проблему, тоді як Гітлер паралельно координував свої дії з Польщею та Угорщиною, обговорюючи їхню можливу участь у розвитку подій. Тим, часом 13 вересня почалося збройне повстання у Судетах, у відповідь чеський уряд запровадив воєнний стан у населених німцями районах і направив туди свої війська. Після дводенних боїв заколот був придушений. 18 вересня до Лондона терміново прибули Е. Даладье та Ж. Бонне. У результаті переговорів із британською стороною було ухвалено рішення передати Німеччині території, де більшість населення становили німці, а Франція і Велика Британія мали гарантувати нові кордони Чехословаччині.

Представників Праги на переговори не запросили, і їй лише передали ці умови. Чехословацький уряд відкинув пропозиції, застерігаючи, що це призведе до повної втрати державності, та нагадав про союзницькі зобов'язання Франції. У відповідь Чемберлен і Даладье дали зрозуміти, що в разі відмови країна залишиться сам на сам з Німеччиною. Як наслідок, Прага була змушена прийняти вимоги. Зважаючи на всю міжнародно-політичну ситуацію, яка склалася навколо Судетської області, після повернення з Бад-Годесберга Н. Чемберлен і його колега Е. Даладье прийняли рішення організувати міждержавну конференцію з остаточного вирішення чехословацької проблеми. Велике значення в її організації мала позиція вождя італійських фашистів Б. Муссоліні, який був пов'язаний з А. Гітлером союзними домовленостями - Антикомінтернівським пактом, до якого Італія приєдналася 6 листопада 1937 р. Німецький канцлер навіть дозволив «дуче» вибрати місце майбутніх переговорів (відкинувши Франкфурт, він обрав Мюнхен), після

чого Б. Муссоліні заявив, що виступить лише посередником у переговорах.

29 вересня Н. Чемберлен, отримавши запрошення під час виступу у Палаті лордів, вже втретє полетів на зустріч з німецьким канцлером. Конференція відкрилася о 12 годині 45 хвилин у Коричневому домі Мюнхена. На ній були представлені прем'єр-міністри Франції і Великої Британії, Б. Муссоліні й А. Гітлер. Чеська делегація прибула на конференцію лише для того, щоб дізнатися її результати і не була допущена у зал засідання. Під час переговорів трапився розкол в британсько-французькому таборі, через те що Е. Даладье намагався залишити в Чехословаччині території, які становили основу національної безпеки цієї держави, а Н. Чемберлен був готовий пожертвувати всім для збереження миру і тісних британсько-німецьких відносин. Як наслідок, французький прем'єр-міністр домогся включення у договір пункту про створення міжнародної комісії для визначення районів, які мали передати Німеччині, але, наомість, не добився індивідуальних гарантій Британії щодо нових кордонів Чехословаччини. Договір було остаточно підписано о 2 годині ночі 30 вересня 1938 року. Основні рішення такі [3]:

1. Почати з 1 жовтня евакуацію чехословацької адміністрації із Судетської області. Вона повинна бути закінчена до 10 жовтня, причому уряд Чехословаччини несе відповідальність за будь-які пошкодження розміщених там будівель.

2. Протягом 3 місяців чехословацький уряд повинен вирішити проблеми угорської та польської національних меншин. За інших умов скликаються нові «збори глав урядів чотирьох держав».

З текстом Мюнхенської угоди Н. Чемберлен повернувся до Лондона. В. Черчилль доклав усіх зусиль, щоб попередити британців і міжнародну спільноту про трагічні наслідки домовленостей із нацистами. За тиждень до підписання мюнхенського протоколу він поширив в ЗМІ

заяву, в якій висловив своє бачення можливих наслідків мюнхенської кризи: піти на поступки Гітлеру означає визнати поразку демократії і перемогу агресора. Ця угода не принесе безпеки ні Англії, ні Франції. Адже Гітлер обов'язково піде далі, загрожуючи не тільки Чехословаччині, а і свободі і демократії всіх країн Європи [9]. Коли, все ж таки, Мюнхенська угода біла підписана, Черчилль не стримував власних емоцій. Виступаючи в парламенті він заявив: «Ми зазнали повної і безперечної поразки. Доля нашої країни цілком залежить від доброї волі чи капризу Німеччини... Вам дали вибір між війною та безчестям. Ви вибрали безчестя, і у вас буде війна » [8]. У Адольфа Гітлера Мюнхенська конференція породила впевненість у своїй безкарності [15, с. 19-22; 24, с. 253-274], в то му, що ні Великобританія, ні Франція не наважаться протидіяти його військовій силі і, отже, можна захопити сусідні держави, не побоюючись серйозного супротиву.

За спогадами та реконструкціями сучасників, після Мюнхенської угоди Гітлер зневажливо характеризував Чемберлена і Даладье як слабких політиків, переконаних у необхідності уникнення війни. За переконаннями радянської влади, суть Мюнхенської угоди полягала в - прагненні направити експансію гітлерівської Німеччини на схід, проти СРСР. На XVIII з'їзді ВКП(б) Сталін відверто засудив «мюнхенців» і наголосив на те, що «умиротворення» Гітлера створює умови подальшого просування Німеччини на Схід. В такому випадку СРСР може піти на зближення з державами, з якими на теперішній час дружніх відносин не мало. Фактично це був сигнал для Лондону і Парижу: якщо західні очільники будуть продовжувати гальмувати створення системи колективної безпеки, СРСР може змінити свій дипломатичний вектор і надати сигнал Гітлеру про готовність СРСР до радянсько-німецького зближення. О 10 годині 30 вересня Чехословаччина капітулювала, президент Бенеш 5 жовтня пішов у відставку і незабаром відправився у вигнання до Лондону. Національні збори вибрали президентом Е. Гача. У період з 1-10 жовтня 1938 р.

Німеччина анексує Судетську область, згодом свої територіальні претензії пред'явила Польща - на область Тешин, Чехословаччина була змушена прийняти польський ультиматум, і "2 жовтня 1938 року польські війська окупували м. Тешин і прилеглі до нього території у Тешинській Сілезії". Через 4 дня - 6 жовтня 1938 р. – Словаччина оголосила про свою автономію, зробивши великий крок до відокремлення від Чехословаччини. Потім, що й дозволило А. Гітлеру обілити анексію Судету «міжнародним» характером вимог до Чехословаччини.

Тепер Гітлер міг сфокусувати увагу на Польщі, 24 жовтня 1938 р. Й. фон Ріббентроп в непротокольній розмові з Ю.Липським висунув пропозицію про врегулювання спірних проблем, що існують між Польщею та Німеччиною. Ці пропозиції передбачали: приєднання до Німеччини вільного міста Данцига (зі збереженням економічних пільг в Данцигу для Польщі); будівництво Німеччиною автостради і залізничної лінії через польське Помор'я; продовження польськонімецької декларації про дружбу і ненапад на 10 або 25 років; визнання обома сторонами існуючого польсько-німецького кордону. Втім Польща відмовилася піти на такий крок. В січні 1939 р., під час візиту до Польщі, Ріббентроп знову почав вимагати передати Німеччині гирло Вісли та Данціг. Втім, Польща не мала наміру виконувати ці вимоги, і таким чином стосунки між двома країнами стали дуже напруженими. Тому вже в квітні Гітлером був відданий наказ почати підготовку нападу на Польщу.

Тим часом, у Словаччині бурхливо розвивався сепаратистський рух. Берлін активно використовував своїх агентів в особі деяких словацьких міністрів, а саме С. Маха і Ф. Дурчанського. За сприяння німецької таємної дипломатії в Братиславі був організований сепаратистський путч. Виник конфлікт між чехами і словаками. 13 березня 1939 р. під час таємного візиту у Берлін, президент Словаччини Й. Тісо отримав директиву негайно скликати надзвичайне зібрання словацького

сейму і оголосити незалежність Словаччини. У ніч на 15 березня 1939 р. німецькі війська вступили на територію Чехословаччини. Почалася військова окупація республіки, за винятком південно-східних районів, зайнятих Угорщиною. Гітлер зажадав приїзду до Берліна чеського президента. Новий президент Е. Гаха разом з міністром закордонних справ Ф. Хвалковським поспішно прибули до Берліна. Представникам чеського уряду було вручено готовий документ, що визначав подальшу долю Чехословацької республіки. Фактично справа йшла про остаточну ліквідацію національної та державної незалежності Чехословаччини. А. Гітлер різко заявив Е. Гасі і Ф. Хвалковському, що він викликав їх лише для того, щоб отримати їх підпис на документі, за яким Богемія і Моравія включалися до складу Німецької імперії.

Не зважаючи на успішну реалізацію своїх інтересів в Європі, глобальні плани Гітлера вимагали конкретних домовленостей з Англією. Велике значення у цьому контексті покладалося на таємну зустріч Г. Вільсона та Гельмута Вольтата у Лондоні 20 липня 1939 р. Обговорювалися питання щодо загального обмеження озброєнь, вирішення колоніальних питань, взаємного фінансового сприяння та ін. Однак, основною метою Німеччини було підписання пакту про ненапад, що по суті звільняло Велику Британію від зобов'язань щодо Польщі. Однак, через витік інформації, що появилася у британській пресі, переговори довелось припинити [12, с. 131-136]. Оскільки Гітлеру не вдалося домовитися з керівництвом Англії на його умовах, а претензії до Польщі залишалися, довелося змінити дипломатичні зусилля і шукати порозуміння з керівництвом СРСР. Німецьке керівництво розуміло, що в разі встановлення тісного співробітництва між СРСР, Англією і Францією, здійснення планів Німеччини виявилось б неможливим. На новорічному прийомі, який відбувся 12 січня 1939 р. у Берхтесгадені, німецький фіюрер протягом декількох хвилин розмовляв з радянським повноважним представником А. Меркаловим, чого він раніше в аналогічних випадках

ніколи не робив. А. Гітлер згодом визнав, що він ще на цьому прийомі почав пробувати досягнути домовленості з СРСР. Використовуючи тривалий час антирадянську пропаганду як прикриття своїх планів, Гітлер розумів, що одночасної війни на два фронти Німеччина не зможе виграти. Тому потрібно було спробувати домовитися з СРСР для отримання можливості почати війну у Європі. Оскільки за планом “Вайс” попередня дата нападу на Польщу була призначена на 26 серпня 1939 р., німецька дипломатія не могла довго зволікати з конкретизацією своїх пропозицій радянській стороні. 14 серпня 1939 р. німецьке посольство в Москві отримало з Берліна термінову вказівку домовитися про аудієнцію для посла в народного комісара закордонних справ В. Молотова на 15 серпня. В серпні 1939 р. В. фон дер Шуленбург отримав вказівки Й. фон Ріббентропа терміново відвідати Молотова. Йому доручили зробити заяву про те, що Англія і Франція знову намагаються втягнути Росію у війну з Німеччиною. Німецький уряд висловлював готовність врегулювати відносини між двома країнами. Шуленбургу наказали заявити Молотову, що у Німеччини немає ніяких агресивних намірів проти СРСР.

У бесіді Шуленбурга з Молотовим було обумовлено основні пункти, щодо яких обидві сторони мали наміри продовжувати переговори, а саме: пакт про ненапад, угода з економічних питань, спільні гарантії нейтралітету Прибалтійських держав, здійснення Німеччиною впливу на японський уряд з метою припинення війни в Монголії. На аудієнції у Молотова 17 серпня Шуленбург підтвердив згоду німецького уряду на конкретизацію переговорів за означеними пунктами і зачитав нову інструкцію Ріббентропа: «Фюрер вважає, що, беручи до уваги нинішню ситуацію і можливість настання серйозних подій у будь-який момент (прошу сказати пану Молотову, що Німеччина не має намірів довго терпіти польські провокації), бажано принципово і швидко прояснити німецько-радянські відносини, позиції обох сторін з актуальних питань.

Тому я готовий прибути до Москви у будь-який час після п'ятниці, 18 серпня, з повноваженнями від фюрера вести переговори з усього комплексу німецько-радянських питань і, якщо це буде потрібно, підписати відповідні договори» [17, с. 272-273]. Активні демарші німецької дипломатії відбувалися паралельно з англо-франко-радянськими військовими переговорами, які тривали у Москві. Переломний момент настав 19 серпня: тристоронні переговори зайшли у глухий кут, а двосторонні, навпаки, вийшли на фінішну пряму. В Берліні і Москві розробляли проекти двостороннього пакту, була підписана кредитно-торговельна угода, а для Ріббентропа призначена дата візиту до радянської столиці на 26-27 серпня. За наполяганням Гітлера і згодою Сталіна цю дату перенесли на 23 серпня. Зустріч Ріббентропа з Молотовим і Сталіним тривала три години і закінчилась підписанням «Договору про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом», що увійшов в історію як «пакт Молотова-Ріббентропа». Він складався з семи статей і передбачав зобов'язання обох сторін утримуватися від агресивних дій і нападу стосовно один одного. Основна суть цього договору полягала в тому, що [2]:

- учасники угоди не будуть атакувати один одного;
- якщо одна країна піддається агресії з боку інших держав, то друга зобов'язується залишитися нейтральною, тобто не брати участь у конфлікті;
- сторони зобов'язуються здійснювати обмін стратегічною інформацією, яка стосується їх політики.

Документ мав діяти 10 років, а якщо жодна зі сторін не анулювала б його, ще 5 років після. Проте, окремою частиною договору став секретний протокол, в якому був обумовлений територіальний устрій майбутньої Європи. Згідно з ним, Фінляндія, Естонія, Латвія і Бессарабія відходили до радянської зони впливу, Литва (разом з польським Вільно, сьогодні - Вільнюс) - до німецької, а Польща «протягом подальшого

політичного розвитку» мала бути поділеною по річках Піса, Нарев, Вісла і Сян. Таким чином, Сталін та Гітлер визначили долю одразу шести країн Європи. Під час підписання, Ріббентроп та Сталін вели теплі розмови, проголошували тости та згадували попередні конфлікти країн в 1930-ті роки. Вони описали Англію як країну, яка завжди намагається перешкодити німецько-радянським відносинам, назвали Антиконтинентальну угоду скерованою не проти СРСР, а проти західних демократів. 24 серпня «Правда» та «Ізвестія» розмістили новини про несекретні частини договору, разом із відомою фотографією, на якій Молотов підписує договір, за яким стоїть усміхнений Сталін. Новини шокували лідерів держав по всьому світу, більшості з яких було відомо лише про багатомісячні переговори між Англією, Францією та Радянським Союзом. Якщо вірити радянським журналістам, пакт був потрібен для укріплення миру, запобігання конфлікту та зменшення напруги у відносинах із Германією. Зовсім по-іншому трактує подію іноземна преса. У деяких газетах інформація про неї була надрукована ще до підписання угоди - 22 серпня. Підписання пакту Молотова Ріббентропа у англійських виданнях коментується як подія, яка здатна надати Радянському Союзу можливість розв'язати війну у Європі та диктувати її правила іншим державам.

З газет стає відомо, що дипломатичні кола Франції були шоковані новиною про підписання пакту. Кілька десятків тисяч резервістів та відпускних солдат були викликані на місця служби вже 22 серпня. Англія також покликала резерв під зброю. Загалом, Англія та Франція почали готуватися до війни одразу ж після підписання пакту Молотова-Ріббентропа. Після надзвичайного засідання кабінету міністрів Англії було заявлено, що Англія піде в обороні Польщі до війни. Таке ж рішення прийняв кабмін Франції. Польща розцінювала радянську загрозу не менш реальною, ніж германську. Вже 22 серпня можна було помітити тенденцію

до термінової евакуації серед населення Варшави до Західної Європи. Але при цьому великого значення підписанню угоди між Радянським Союзом та Німеччиною польський уряд не надав, вважаючи, що СРСР не буде брати ніякої участі у війні, а тим більше - надавати допомогу Германії. Японія також висловлювала глибоке занепокоєння. Германія була її основним союзником, а СРСР - потенційним ворогом. Основна причина радянсько-японських суперечок - кордони на Далекому Сході.

Безсумнівно, пакт Молотова — Ріббентропа мав на меті виключно особисті інтереси обох держав у прагненні до глобального домінування та посилення свого впливу. Кожна сторона мала свої цілі. Цей договір мав для Німеччини цілком визначені наслідки. По-перше, він надав їй повну свободу дій на території Європи. По-друге, таким чином забезпечила собі надійний тил для воєнних дій проти Західної Європи та за безпечила підтримку СРСР у війні проти Польщі. По-третє, Німеччина одержала у своє розпорядження значну кількість матеріальних та людських ресурсів. Якби ілюзії не плекав Гітлер, домовленість із СРСР стала для нього дозволом на війну. Коли він отримав листа від Н. Чемберлена про те, що укладення радянсько-німецького пакту «нічого не змінить у зобов'язаннях Великої Британії щодо Польщі», а напад на неї призведе до нової світової війни, то відповів листом, сповненим обурення нібито звірствами поляків над німецьким населенням, яке він не може кинути напризволяще. Гітлер уже віддав наказ про початок польської військової кампанії рано вранці 26 серпня, коли отримав листа Б. Муссоліні, в якому той повідомляв, що Італія може вступити у війну не раніше 1942 р. Але дуче запевняв, що почне військові дії негайно, якщо отримає необхідну сировину та озброєння. На довершення всього В. Браухіч доповів, що німецька армія не готова до негайного наступу ні на Сході, ні на Заході. Початок військових дій довелося перенести на 1 вересня. Приводом до початку війни послужив ще інцидент в Глейвіці. Група польських солдат захопила німецьку радіостанцію біля кордону з Польщею, і закликала місцеве

польське населення підняти повстання та вбивати німців. Як виявилось згодом, це була ретельно спланована операція Абверу, здійснена заради формального приводу початку війни. Війська СС захопили цю радіостанцію, і німецький солдат який говорив по-польськи і виголосив цю промову . А Гітлер у розмові з французьким послом, зазначив що війна розпочалася саме через цей напад. 1 вересня війська Німеччини рушили в Данцігський коридор. Друга світова війна почалась.

Таким чином, після аншлюсу Австрії головним об'єктом німецького тиску стала Чехословаччина. Використовуючи проблему судетських німців, Берлін свідомо загострював ситуацію, подаючи свої територіальні претензії як боротьбу за право німецького населення на самовизначення. Кульмінацією чехословацької кризи стала Мюнхенська угода, що засвідчила глибоку кризу політики колективної безпеки та стала найяскравішим проявом політики «умиротворення». Подальша окупація Чехії показала, що зовнішньополітичні цілі Німеччини вже не обмежувались об'єднанням німецькомовного населення. Йшлося про встановлення політичного та військового панування Третього рейху в Європі. Саме після знищення Чехословаччини стало очевидно, що політика поступок не лише не забезпечувала миру, а й сприяла подальшому посиленню Німеччини. Важливим елементом підготовки до війни стало дипломатичне зближення Німеччини з СРСР. Пакт Молотова-Рібентропа, підписаний у серпні 1939 р., дозволив Гітлеру уникнути загрози війни на два фронти та створити сприятливі умови для нападу на Польщу. Особливе значення мав таємний протокол, який передбачав поділ сфер впливу у Східній Європі. Таким чином ця домовленість стала безпосереднім дипломатичним початком Другої світової війни.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що зовнішня політика Німеччини у 1933-1939 рр. формувалася безпосередньо під впливом становлення нацистської диктатури. Прихід А. Гітлера до влади у січні 1933 р. був не лише зміну політичного керівництва, а й докорінну трансформацію внутрішнього та зовнішнього курсу держави. Нацистський режим поступово ліквідував демократичні інститути Веймарської республіки, встановив контроль над політичним життям, суспільством, економікою та армією. Внутрішня централізація влади створила умови для проведення більш рішучої та агресивної зовнішньої політики. Було з'ясовано, що зовнішньополітична програма Третього рейху спиралась на ідеологічні засади націонал-соціалізму: реваншизм, милітаризм, расову теорію, антикомунізм та ідею здобуття «життєвого простору». Саме ці положення визначали прагнення Німеччини зруйнувати Версальську систему, відновити статус великої держави та забезпечити політичне й військове домінування в Європі. Отже, нацистська диктатура стала головним чинником радикалізації зовнішньої

політики країни, оскільки вона перетворила дипломатію на інструмент підготовки до експансії та майбутньої війни.

Встановлено, що реалізація експансіоністської політики Німеччини відбувалася поступово й мала кілька основних етапів. На першому етапі, у 1933-1935 рр., німецьке керівництво діяло обережно, поєднуючи миролюбну риторику з практичним демонтажем обмежень Версальського договору. Вихід Німеччини з Ліги Націй, відновлення військової потужності, запровадження загальної військової повинності та розбудова військової промисловості свідчили про підготовку держави до активнішої зовнішньої політики. Другим важливим етапом стала ремілітаризація Рейнської області у березні 1936 р. Цей крок був відвертим порушенням міжнародних домовленостей, однак відсутність рішучої реакції з боку Великої Британії та Франції дала змогу Гітлеру переконатися у слабкості системи колективної безпеки. Рейнська криза стала переломним моментом, після якого зовнішня політика Німеччини набула більш відкритого агресивного характеру. Наступним етапом експансії став аншлюс Австрії у березні 1938 р. Приєднання Австрії до Третього рейху відбулося під гаслом «об'єднання всіх німців», однак фактично воно було результатом політичного тиску, втручання у внутрішні справи сусідньої держави та загрози воєнного застосування сили. Аншлюс значно посилив позиції Німеччини в Центральній Європі, надав їй додаткові людські, економічні та стратегічні ресурси, а також відкрив шлях до подальшого тиску на Чехословаччину.

Особливе значення у зовнішньополітичній експансії Німеччини мало чехословацьке питання. Використовуючи проблему німецького населення Судетської області, нацистське керівництво здійснювало політичний і дипломатичний тиск на Прагу. Мюнхенська угода 1938 р. стала фактичним визнанням територіальних претензій Німеччини з боку провідних західних держав. Передача Судетської області Третьому рейху

без повноцінної участі самої Чехословаччини у вирішенні власної долі засвідчила глибоку кризу міжнародного порядку та неспроможність європейської дипломатії стримати агресора. У ході дослідження також було визначено, що міжнародна реакція на дії Німеччини була непослідовною та недостатньо рішучою. Велика Британія і Франція, які мали виступати гарантами Версальської системи, переважно обирали шлях поступок. Політика «умиротворення» пояснювалася прагненням уникнути нової великої війни, страхом перед соціальними та економічними наслідками конфлікту, а також недооцінкою справжніх намірів нацистського керівництва. Однак на практиці така політика не зберегла мир, а лише посилила впевненість Гітлера у безкарності. Мюнхенська угода стала кульмінацією політики «умиротворення» та водночас її найбільшим провалом. Західні держави сподівалися, що поступки Німеччині дозволять стабілізувати міжнародну ситуацію, проте насправді вони лише сприяли подальшому руйнуванню системи колективної безпеки. Після Мюнхена стало очевидно, що територіальні вимоги Німеччини не обмежуються захистом німецькомовного населення, а є частиною ширшої програми політичного та військового домінування в Європі.

Отже, зовнішня політика Німеччини у 1933–1939 рр. була не випадковою послідовністю дипломатичних кроків, а цілісною стратегією, спрямованою на перегляд міжнародного порядку, ліквідацію обмежень Версальської системи та підготовку до війни. Нацистська диктатура забезпечила внутрішні умови для мілітаризації держави, а слабкість міжнародної реакції дала змогу Німеччині поступово перейти від прихованої ревізії договорів до відкритої експансії. Саме поєднання агресивної ідеології, військового посилення, дипломатичного тиску та нерішучості західних держав стало одним із головних чинників загострення міжнародної ситуації напередодні Другої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела

1. Версальський договір. *Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany, signed at Versailles, June 28, 1919.*
2. Договір про дружбу та кордон між СРСР та Німеччиною. Таємний додатковий протокол URL: [https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1939%20\(08\)%2028.pro%20druzbu.php](https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1939%20(08)%2028.pro%20druzbu.php)
3. Мюнхенська угода URL: <https://zbruc.eu/node/83318> (дата звернення: 03.05.2026).
4. 25 пунктів. Програма Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП)
URL: <https://www.bing.com/ck/a?!&&p=deb84976f11e4b4e5b5e836788e1bbd8f7207ef2a155e1f838061695e0e34df9JmltdHM9MTc3ODgwMzIwMA&ptn=3&ver=2&hsh=4&fclid=0c5b3822-3812-6c68-3c78-2edf39fc6d5d&psq=%d0%9f%d1%80%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d0>

%bc%d0%b0+%d0%9d%d0%a1%d0%94%d0%90%d0%9f+1920+%d1%80%
d0%be%d0%ba%d1%83&u=a1aHR0cHM6Ly9oYWktbnl6aG55ay5pbj51YS9k
b2MyLzE5MjAuSGI0bGVyLnBocA

5. Anglo-German Naval Agreement (1935) [Електронний ресурс]. URL:
http://www.navweaps.com/index_tech/tech-089_Anglo_German_Agreement_1935.php (дата звернення: 24.04.2026).

6. Das Gesetz über die Wiedervereinigung Österreichs mit dem Deutschen Reich. URL: http://www.nsqquellen.at/gesetz_anzeigen_detail.php?gesetz_id=32510&action=B_Read (дата звернення: 03.05.2026).

7. Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstands: Der 15. März, Wiener Heldenplatz. URL: https://www.doew.at/cms/download/78t22/maerz38_heldenplatz.pdf (дата звернення: 13.04.2026).

8. POLICY OF HIS MAJESTY'S GOVERNMENT (Hansard, 5 October 1938). URL: https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1938/oct/05/policy-of-his-majestys-government#S5CV0339P0_19381005_HOC_216 (дата звернення: 15.04.2026).

9. The Munich Agreement. International Churchill Society. URL: <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1930-1938-the-wilderness/the-munich-agreement/> (дата звернення: 15.04.2026).

Монографії та статті

10. Головка С. Г., Григоренко М. О. Пакт Молотова–Ріббентропа 1939 року, його зміст і оцінка // *Science, Innovations and Education: Problems and Prospects*: матеріали X International scientific and practical conference. – Tokyo, 2022.

11. Ільющин І. І. Ставлення СРСР до чехословацької кризи і питання Підкарпатської Русі (1938–1939 рр.) // Військово-науковий вісник. – 2021. – № 36. – С. 207–230.
12. Костюк Д. Роль таємної дипломатії у процесі підготовки Німеччини до початку Другої світової війни // *Evropský politický a právní diskurz*. – С. 131–136.
13. Н. А. Формування осі Берлін–Рим–Токіо напередодні Другої світової війни // Гілея: науковий вісник. – 2019. – Вип. 143 (№ 1). – С. 24–27.
14. Овчаренко О. І. Демілітаризація Рейнської області та Рейнська криза 1936 р. // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 2016. – № 2.
15. Павленко В., Кудрявська Я. Мюнхенська угода як наслідок чехословацько-німецького протистояння // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2010. – № 103. – С. 19–22.
16. Павлючик Т. В. Ставлення СРСР до Мюнхенської угоди 1938 р. / Т. В. Павлючик // Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. Сковороди. Серія «Історія та географія». – 2012. – Вип. 45. – С. 93–96.
17. Пик С. М. *Таємна дипломатія і розвідка у міжнародних відносинах* : навч. посібник. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012.
18. Рижкова Ю. А. Пакт Молотова–Ріббентропа як роковий вирок Європейського континенту. – 2020.
19. Снайдер Т. *Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним* : монографія / пер. з англ. М. Климчука, П. Грицака. – Київ : Грані-Т, 2011. – 448 с.
20. Федько В. Промова Адольфа Гітлера в Райхстазі 1 вересня 1939 року : Погляд з Третього Тисячоліття (Роман-мозаїка: Дати. Події. Думки. 1889—2019). — Київ: Військово-історичне товариство «СПАДЩИНА».

21. Evans Richard John. *The Third Reich in Power, 1933–1939*. – New York : Penguin Books, 2005.
22. Kershaw Ian. *Hitler's Foreign Policy, 1933–1939: The Road to World War II*. – London : Routledge, 2001.
23. Weinberg G. L. *Hitler's Foreign Policy 1933 – 1939: The Road to World War II* / G. Weinberg. – N. Y.: Enigma Books, 2010. – 866 p.
24. Tkachuk T. The Munich Agreement of 1938: the Approaches of the British Politics and Diplomacy. *European Historical Studies*. 2018. № 10. С. 253–274. URL: <https://doi.org/10.17721/2524-048x.2018.10.253-274>

Підручники і посібники

25. Батюк В., Григорук І. *Історія міжнародних відносин*. – Київ: Либідь, 2012.
26. Кова Дюрозель, Жан-Батіст *Історія дипломатії від 1919 року до наших днів* / Пер. з фр. Є.Марічсва, Л. Погорелової. В. Чайковського. — К.: Основи. 1999.-903 с.
27. В. С. Німецько-польська війна 1939 // *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол. В. А. Смолій та ін. – Київ : Наукова думка, 2010. – Т. 7. – С. 403.
28. Коваль В. С. Радянсько-німецький пакт 1939. – 1989. URL: http://history.org.ua/LiberUA/preprint_1989/1989_11.pdf
29. Лисенко О. Є., Пилявець Р. І. Пакт Молотова–Ріббентропа 1939 // *Енциклопедія історії України* URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pakt_M_R
30. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1945 р. - початок XXI ст.): [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. //Баран З. Л.,

Кипаренко Г. М., Козицький Л. М., Мовчан С. 11., Сіромський Р. Б., Швагуляк М. М.; за ред. М. М. Швагуляка. Львів: Тріада плюс, 2011. 700 с., іл.

Інтернет-джерела

31. Грабовський С. «Миротворець» Гітлер: невивчені уроки для сьогодення. *Радіо Свобода*.

URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25281750.html> (дата звернення: 07.03.2026).

32. Нацистська партія | Енциклопедія Голокосту. *Holocaust Encyclopedia*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/the-nazi-party-1> (дата звернення: 07.03.2026).

33. Цей день в історії : 23 серпня 1939 : Пакт Молотова–Ріббентропа. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0823M/> (дата звернення: 04.05.2026).

34. Annexation of Austria. URL: https://ww2db.com/battle_spec.php?battle_id=86 (дата звернення: 13.04.2018).

35. Die juedische Wieden. Die „Anschluss“-Pogrome. URL: <http://www.juedischewieden.at/die-anschluss-pogrome/> (дата звернення: 13.04.2026).

36. Events-November1938.at. *November1938.at*. URL: <https://november1938.at/en/events/> (дата звернення: 15.04.2026).

37. Gleichschaltung: Coordinating the Nazi State. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/gleichschaltung-coordinating-the-nazi-state> (дата звернення: 20.02.2026).

38. The Treaty of Versailles. *Versaille-Vertrag: Inhalt und Folgen*. URL: <https://www.ndr.de/geschichte/chronologie/Versailler-Vertrag-Unterzeichnung-Inhalt-und-Folgen,versaillervertrag104.html> (дата звернення: 07.03.2026).

